

[Erdélyi Magyar Adatbank]
Bori Imre: A jugoszláviai magyar irodalom története

A JUGOSZLÁVIAI MAGYAR
IRODALOM TÖRTÉNETE
1918–1944

A JUGOSZLÁVIAI MAGYAR IRODALOM

A jugoszláviai magyar irodalom megszületésében az 1918 őszén bekövetkezett nagyarányú történelmi és társadalmi-politikai változások játszották a legnagyobb szerepet. Az első világháború végén az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlott, új nemzeti államok keletkeztek, közöttük Jugoszlávia is, ennek következtében vidékeink szellemi élete olyan új feltételek közé került, amelyek önállóságukat biztosították, a békeszerződések kijelölték határokat pedig a jugoszláviai magyar irodalom határait is jelentették, meghatározva azokat a területeket, amelyeken a magyar szellemi élet Jugoszláviában kifejtetheti hatását, ahonnan olvasóközönségét és tehetséges alkotóit várhatja.

Ezek a változások természetesen nem játszódtak le megrázkódtatások nélkül: az irodalmi élet ugyan nyomban az események után jelt adott magáról, de az öneszmélés folyamata éveken át tartott, végeredményeként pedig tisztázódtak a jugoszláviai magyar irodalom fogalma és jellege körüli kérdések. A nehézségek gyökereit az első világháború előtt kialakult körülményekben kell keresnünk, s ezeknek nyomait irodalmunk sokáig magán is viselte.

A múlt század második felében ugyan kialakultak vidékeinken is a szellemi élet központjai: Bácskában Zombor és Szabadka, Bánátban Becskerek, illetve Temesvár; néhány jelentős anyagi alappal rendelkező könyvkiadó is működött, mint a becskerekai Pleitz-nyomda, történelmi és irodalmi társaságok tevékenykedtek, s olyan napilap is megjelent, mint a szabadkai *Bácsmezei Napló*, amely a tízes években a legjobban szerkesztett vidéki lap volt. A századvégen, különösképpen pedig az 1900-as évektől kezdődően a Budapesten összpontosuló tőke a szellemi életben is érezte hatását. A vidéki szellemi központok elvesztették jelentőségüket, a vidék a szellemi javakat immár nem teremtette, csupán fogyasztotta, és aki érvényesülni akart, annak Budapestre kellett mennie, a „vidékiek” nem kerültek a szellemi élet vérkeringésébe. Ekkoriban a „vidéki” jelző már a kevésbé értékest minősítette.

1918 után a szellemi, irodalmi élet fentebb vázolt képlete érvényét veszítette. Megszűnt vagy csökkent a szellemi javak áramlása Budapest irodalmi műhelyeiből, de megállt a tehetségek elköltözésének a folyamata is, mi több, az alkotók ideáramlása kezdődött meg – a Pécsről emigrálók feltűnésével. Az irodalmi élethez nélkülözhetetlen anyagi alapok azonban jelentős módon megcsappantak, ezért például a könyvkiadás-hoz szükséges alapvető feltételek hiánya miatt igen sok könyv vagy magán-

kiadásban, vagy pedig a nyomdatulajdonosok jóvoltából jelent meg, és csupán a szabadkai Minerva foglalkozott egy időben rendszeresebb könyvkiadói tevékenységgel. Aránylag sok könyv jelent meg, mégis az újságok játszották a legnagyobb szerepet az irodalmi életben. A két világháború közötti két évtizedben a jugoszláviai magyar irodalom első-sorban újságokban létezett, s az első jelentősebb antológiák és folyóirat-indítási kísérletek is újságokhoz fűződnek: az első antológiát a szabadkai *Napló* adta ki 1924-ben, a *Képes Vasárnap* című hetilap pedig a *Vajdasági Írás* című folyóiratot indította meg. Nem véletlen, hogy a rendszeresen megjelenő folyóiratok időszaka csak a harmincas években jött el, bár már 1920. február 15-én megjelent Becskereken a *Renaissance*, mintegy folytatva azt, amit 1918-ban a verseci *Szombat* kezdett. A *Renaissance*-ot követte, ugyancsak Becskereken, a *Fáklya* című „heti folyóirat” 1922. január 28-án Somfai János szerkesztésében, s ugyanebben az esztendőben jelent meg Újvidéken Csuka Zoltán folyóirata, az *Út*. Hosszú életű azonban nem volt egyik sem.

Irodalmunk első önálló szívdobbanásai tehát nem voltak mentesek a zavaró körülményektől. Ezt jelzik az írói állásfoglalások is, amelyek az indulás idejének helyzetét és hangulatát mérték fel. Elsősorban a közönség hiányára, illetve az irodalom iránti közömbösségére panaszkodtak írók, szerkesztők egyaránt. Ha íróink gyorsan felismerték a valóságos helyzetet, és ahhoz igyekeztek alkalmazkodni, legalább törekvéseikben a jugoszláviai magyar szellemi élet teljesebbé tételének szükségességét képviselték, a közönség a lejátszódott változásokat alig vette tudomásul, úgy viselkedett, mint a háború előtt, az értékes irodalmat éppen úgy Budapestről várta, mint a szórakoztatót, amelynek nagy keletje volt már akkoriban is. E sajátos ellentmondás táplálja az írói, szerkesztői borúlátást, amelyet már a *Renaissance* című folyóirat első számának vezércikke is megpendített 1920-ban: „Aki velünk jön, annak nem adhatunk, csak szomorúságot. Annak sokára lesz még tündéri az alkonyég, illatos a virág. És akit ideköt a sors, annak »százszorta inkább kell akarni!« mert ebben a városban nem verekedtek ki még semmit. Itt minden valahogy magától lett! A feudális világrend az egész földön csudálatos mód csak ezen a kis helyen maradt meg. Ennek a sok környékbeli mocsárnak a göze megfeküdte a lelkeket. Más törekvés számára nem termett itt egyéb, csak megölő közöny vagy egy elegáns sajnálkozó gesztus!...”

Az írói nagy akarások és a velük szemben megnyilatkozó közöny ellentmondásai végigkísérik majd irodalmunk első húsz esztendejének a történetét: íróink ezzel a sokarcú közönnyel találják magukat szemben szüntelenül.

„VAN-E VAJDASÁGI IRODALOM?”

A húszas években többször is fellángoltak a viták az akkoriban vajdaságinak nevezett jugoszláviai magyar irodalom körül, keresve a feleletet arra a kérdésre, hogy „Van-e vajdasági irodalom?”, hova is tartoznak

azok az írók, akik Jugoszláviában élnek, és magyar nyelven írnak. S nem véletlenül. Azok, akik a húszas évek elején megszólaltak, még a világháborús esztendőkből vidéki íróknak tudták magukat, s ők voltak azok, akiket a budapesti irodalmi élet úgy emlegetett, mint „Szabadkán élőket”, vagy „torontáliakat”, és szinte mindegyikük tiltakozott, amikor „vajdaságiaknak” kezdték őket nevezni. Pályájuk általában évtizedekkel előbb indult, és irodalmi sikereiket, ha voltak, Pesten vívták ki, következőképpen nosztalgikusan is gondoltak arra az irodalmi életre, amellyel most megszakadtak a kapcsolataik.

Nemcsak a politika hozta impériumváltás sokkja bénította meg az öneszmélésre való és valló törekvések érvényre jutását, hanem a Jugoszláviába szakadtak öneszmélésre való képtelensége is odahatott, hogy a gondolatok nem mutattak irányt a magyar szellemi élettel a kapcsolatok kényszerű megszakadása után. Az irodalomról való gondolkodásban az első segítők egyike a már emigrációba szorult Jászi Oszkár volt, aki 1922 januárjában elmélkedett a magyar kultúra decentralizációjának a kérdéséről a Becskereken megjelent *Fáklya* című „heti folyóiratban”. Írását Jászi Oszkár 1922 januárjában Bécsben keltezte *A magyar kultúra decentralizációja* címen, amit programírásnak kell tartanunk, hiszen megfigyeléseit, pontosabban téziseit a következő évtizedek fogják majd igazolni.

Jászi Oszkár, a Monarchia nagy kritikusa, írása bevezető mondatában a következőképpen rezonált:

„Bármily fájdalmas legyen is a magyarság mai helyzete, mely államisága egységét elveszítve, vagy – mint az az utódállamokban uralkodó nemzetből nemzetiség sorsára jutott: mégis vannak az új helyzetnek olyan vonatkozásai is, amelyek reményteljes jelekként intenek a jövőbe.”

S nyomban a legreményteljesebbnek vélt jegyet mutatja fel: a magyar kultúra decentralizációjának eszméjét. Ennek kell – szerinte – felváltania a „Budapest járszalagán keringő” kávéházi zsargont, leírva, hogy a központosuló kultúrellet miként gátolta a „speciális, helyi, regionális egység” tudatának a kialakulását, és fojtott meg „minden igazi népies autonóm mozgalmat”. „A perifériák magyarsága elrestült – írta –, passzívva, önteltté és elbizakodottá lett... Mint »uralkodó nemzet« természetesnek találta, hogy a hegemonia sültgalambként állami tálakon szervírozottassék reggelijéhez.” Az 1918 után bekövetkezett új helyzetben az „elszakadt magyarságnak meg kell tanulnia a saját fejével gondolkodni, okosan számolni speciális viszonyaival s megalkotni az új magyar kultúrát, amelyre valóban szükség van”. Következőképpen az „elszakadt magyarság szellemi élete nem lesz többé a budapesti melegházi palánták kiültetése, hanem a maga szűkebb hazája regionális élete helyi viszonyaiból fog organikusan felépülni”.

A vitákat azonban nem a „vidékiből” vajdaságivá vált írók ellenállása robbantotta ki, hanem a Pécsről jött emigráns írók és újságírók, akik pezsgést és elevenséget vittek az ébredező irodalmi életbe. 1921 nyarán ugyanis a Baranyai Szerb–Magyar Köztársaság felszámolása után az oda-szorult forradalmárok egy csoportja Jugoszláviába emigrált, köztük je-

lentős számú író is, akik nemcsak felrázták a még mindig vidékies itteni irodalmat, hanem igényességükkel, szemhatáruk tágasságával, az új irodalmi, művészeti törekvések iránt tanúsított elkötelezettségükkel új utakra is vitték ezt az irodalmat, s igyekeztek többek között az akkori délszláv szellemi élettel is kapcsolatokat teremteni. Majtényi Mihály írta róluk: „Régi pesti szerkesztőségbeli embereket sodort erre a történelmi szél, a polgári lapokból meg a Népszavából, kezdő nyugatosokat, aztán ott voltak az aránylag kifejtett pécsi sajtó emberei... írók is, akik komoly könyvsikerekkel dicsekedhettek, és akik a pécsi önállóság éve alatt, megduzzadt öntudattal, komolyabb nevek lettek. Amit magukkal hoztak, kétségtelenül több volt – világnézetileg határozottan több –, mint a vajdasági, tehát »vidéken« élő írók átlagáé... Ez a pécsi beözönlés – verátömlesztés – nagyot lendített a lapok színvonalán...” Ezek a modern irodalomra esküvők, közöttük hazaemigrált is volt, mint Csuka Zoltán vagy Láng Árpád, írásaikban folytatták azokat a polémiákat, amelyeket még Pesten kellett abbahagyniuk az ellenforradalom győzelme miatt. A *Napló* körül csoportosult itthoniak sem megérteni, sem elfogadni nem tudták a pécsiek aktivista szemléletét, amely még az egyetemes magyar irodalom olyan csúcsait is tagadta, mint amilyen a *Nyugat* volt, és amelyben egy Babits Mihály neve csupán elrettentő példaként bukkant fel. A „megfeketedett vajdasági napok” ellenében, ahogyan Haraszti Sándor írta, a teljes destrukció álláspontjára helyezkedett ez az aktivizmus, következésképpen sokan az ismét tollat fogók közül úgy érezték, hogy a pécsiek valójában őket is tagadják.

A pécsiek elleni támadást Havas Emil indította meg 1924 januárjában, azokról beszélve, „akik nem e földből nőttek ki, nincsenek idekövetve, csak a jelenükért dolgoznak, de nem ismerik a múltunkat, s nem számolnak a jövőnkkel”. Majd így folytatja: ezek „igyekeznek a legjőhiszeműbben, hogy a fal, amit építünk, erős legyen, és megbírja a tetőt, amely alá menekültek. De nem vettek részt a fundamentum lerakásában, s nem óhajtanak mindig a tetőnk alatt maradni...”

A hozzászólásokban azonban olyan alapvető kérdések merültek fel, mint a jugoszláviai magyar irodalom „vajdasági” jellege, kit lehet valójában vajdasági írónak tekinteni, ki a valóban alkotó és író, és ki a dilettáns, a kontár tollforgató, mi a kritika feladata, s milyen mércék alapján kell ítélni az írók és alkotások felett. Ezekben az első vitákban Dettre János volt a hangadó, aki tagadta a vajdasági irodalom fogalmát, mondván, hogy „csak magyar irodalom van, s a magyar irodalomnak vannak erdélyi és vajdasági munkásai”. Szellemesen bizonygatta többek között, hogy csupán az egységes magyar irodalom létezik, a nyelv és a kultúra összekapcsoló ereje sokkal nagyobb jelentőségű, mint azok a különbségek, amelyeket a történelmi véletlen vagy a születés és tartózkodás helyének, az életsors alakulásának a véletlenje jelenthet. Dettre elsősorban a tehetség szerepét hangsúlyozta: ha van az írónak tehetsége, írta, művében megjelenik majd az a világ, amelyben él, ha akarja, ha nem, ha viszont tehetségtelen az író, „születhet itt akárhányszor, élhet itt ezer év

óta, mégsem tudja megmutatni írásában azt az életet, aminek részese lett”. Ezekhez a vitákhoz kapcsolódva írta a *Napló* 1924. november 16-ai vezércikkében: „Azt pedig be kell látni mindenkinek, hogy a monarchia összeomlása s a régi Magyarország darabokra válása nemcsak a politikai határokat változtatta meg. Az utódállambeli magyar már most is egészen más szemmel figyeli az eseményeket, mint az idegen országok magyarjai, habár nyelvben és kultúrában édestestvérei maradtak. Más célok hevítik őket, más problémák foglalkoztatják, más-más feladatok előtt állnak, más-más gazdasági elhelyezkedésben vívják az élet csatáit, megváltozott a milió és megváltozott az élet tartalma, az új vizekre új evezők jöttek és új bor az új tömlőbe. Megmaradt és megmarad a nyelvnek s a kultúra tradícióinak közössége, de a lelki élet materiája, tartalma merőben megváltozott. Nem természetes-e, ha a megváltozott tartalom új formákat is keres, ha az új matéria elhagyja a réginek a kifejezési eszközeit...”

Az irodalmi arcvonalak, amelyek ezekben a vitákban megmutatkoztak, nem voltak egyértelműek, s nincs egyetlen író sem ebben az időben, aki következetesen kitartana álláspontja mellett. Hol a vajdasági irodalmat tagadók, hol ennek az irodalomnak a védői táborában látjuk őket, s még egy Szenteleky Kornél sem volt kivétel. 1927-ben és 1928-ban ugyanis ismét fellángoltak a viták, egyrészt a Becsén megrendezett író-találkozó kapcsán, másrészt abban a levélváltásban, amelyben Dettre János és Szenteleky Kornél fejtette ki ismét a nézetét. Dettre János szerint „a vajdasági irodalomnak a legnagyobb baja, hogy – nem vajdasági. Csak másodsorban baj az, hogy nem irodalom”. Cikke csattanójaként pedig feltette a kérdést: „Hol az ember a vajdasági irodalomban? Hol a hely színe, hol a mai Bácska levegője? Dosztojevszkij orosz tudott maradni, akárhol írt, a vajdasági író első kötelessége, hogy vajdasági legyen...” Szenteleky Kornél *Levél D. J. barátomhoz a „vajdasági irodalom”-ról* című nevezetes írásában fűz gondolatokat Dettre cikkéhez, és elveti a „vajdasági irodalom” fogalmát: „Elbukunk, vagy célhoz érünk, de ne húzzunk olyan igát, amelyet magunknak kellene megformálnunk szürke művésziatlenséggel. S éppen ezért talán ki szabad mondanom a kívánságom: ne legyen »vajdasági irodalom«. Legyenek írók a Vajdaságban, de hagyjuk a couleur locale-t meg a sajátos vajdasági lelket. Próbáljunk írni, ha tudunk, ha merünk, ne törekedjünk olyan jelző kiérdeklésére, amely számunkra csak kötelességet, kötöttséget, nyugös alkalmazkodást jelent, de amely nem fejezi ki művészi munkánk becsét, hitét és törekvéseit.”

Nem múlik el azonban még öt esztendő sem, és éppen Szenteleky Kornél lesz a „helyi színek” prófétája, és Havas Emil, aki egykor az első vitákat kirobbantotta, s a pécsiek ellenében a „vajdaságiasságot” követelte, a vajdasági irodalom helyi színeinek az ellenfele, s a harmincas évek elején a „vicinális irodalmat” emlegeti. Ezeknek a vitáknak jelentősége valójában abban jelölhető ki, hogy tisztázódtak a jugoszláviai magyar irodalom alapvető kérdései: immár nemcsak kerete ennek az irodalomnak a Vajdaság, hanem talaja is, az író pedig tudomásul vette, hogy jugoszláviai magyar író.

DETTRE JÁNOS

A jugoszláviai magyar irodalom első „ügyvédje” s a mibenlétéről való gondolkodás ébresztője és erjesztője Dettre János (1886–1944) volt. Budapesten született, de Szegeden élt, ahonnan a magyar 1918-as polgári forradalomban való részvétele, szegedi kormánybiztosi működése miatt 1919 őszén Szabadkára emigrált. 1920-ban már a *Napló* szerkesztője és irodalmi vezetője. 1925-ben a hatóságok kiutasítják. Ismét Szegedre költözik, onnan pedig 1944 áprilisában a topolyai táborba hurcolják. Itt mérgezte meg magát, mert nem akarta, hogy egy lengyelországi táborba szállítsák a német fasiszták.

A *Napló* szerkesztőjeként jelentős publicisztikai munkásságot fejtett ki. Írásait Jean Jeudi aláírással jelentette meg leginkább. A jugoszláviai magyar irodalom kérdéseire 1922 decemberében szól először *Irodalompolitika* című cikkében, vitatva Haraszi Sándor nézeteit. „Vajdasági irodalom nincs, vajdasági irodalmat teremteni kell – ebben szent és megzavarhatatlan az egyetértés...” – ezzel az állítással kezdi okfejtését, s ez a kérdés foglalkoztatja majd egy évtizeden át mind elméletben, mind pedig gyakorlatban. Irodalomtörténeti érdeme tehát, hogy napirenden tartotta a jugoszláviai magyar irodalom mibenlétével, jellegével kapcsolatos problémákat, gondolkodásra ösztönözte író társait. Nézeteit jellegzetes kettősség jellemezte. Nem akart lemondani az úgynevezett „nemzeti” irodalom egységének a gondolatáról, egyúttal azonban ő hirdette a lehangosabban és több ízben egyedül is a „külön” vajdasági magyar irodalom megteremtésének szükségességét. Nézetei az évek folyamán a körülményektől függően változtak, alakultak, s általában mindig az adott helyzetet tükrözték. Legtöbb irodalompolitikai jellegű írása vitacikk, s bennük többek között Haraszi Sándor és Szenteleky Kornél nézeteit „fellebbezte meg”, miközben mindkettejüket ő nyerte meg az újság munkatársának. Különösen jelentős a Szenteleky Kornéllal való együttműködése: ő annak az irodalmi levélnek a címzettje is, amelyben Szenteleky Kornél 1927-ben visszautasítja a „vajdasági” jelzőt és a „helyi színek” követelményét.

Szerkesztőként a tehetséget pártoló kritikai viszonyulást képviselte. A már említett 1922-es cikkében evvel kapcsolatban a következőket írta: „Mert azzal tisztában kell lenni, hogy aki irodalmat akar életre hívni, annak nem az Arany Jánosokra kell várni, hanem a zsengek mellé kell állnia bátorítóul és karóul. Irodalom itt nincs, csak irodalmi tradíciók vannak, s ezek a tradíciók, a maguk fénylő emlékeivel, glóriás múltjukkal inkább megfojtják a kezdeményezést, mint bátorítják. Miért nehéz folyóiratot csinálni? Mert lesújt az összehasonlítás. Miért nehéz írókat nevelni? Mert lever az előttünk jártaknak nagysága...” Kritikai tevékenysége azonban nem volt nagyarányú, többek között Vajda Gyula Petőfi-könyvét, Borsodi Lajos *Házibál*, Tamás István *Fekete majális*, Szenteleky Kornél *Úgy fáj az élet*, Radó Imre *Az akarát szárnyán* című kötetét méltatta. Hozzászólt azonban az akkor jelentkező művelődési

kérdések szinte mindegyikéhez, és cikkekben támogatott minden jelentős kezdeményezést (Lányi Ernő emlékének ápolását, az állandó színház létesítésének igényét, egy irodalmi társaság megalapítását). Válogatott cikkei *Új partok felé* címmel Szabadkán jelentek meg (1979).

BEÉRKEZETTEK ÉS INDULÓK

A húszas évek elején az első megszólalók közül a legtöbb kezdetben még mindig inkább vidéki írónak tudta magát, mint vajdaságinak, s pályájukon mindvégig kitartottak ifjúkori eszményeik mellett. Ezek közül megemlíthetjük a temerini Kováts Antal nevét (1881–1931), aki *A szív húrjain* címmel adta ki verseit 1925-ben a századvégi népnemzeti iskola költészetének szellemében; a prózaíró Havas Emilt (1884–1944), akinek elbeszélései és regényei jelentek meg ugyan, de vitacikkei miatt emlegetjük, minthogy szépirodalmi alkotásaiban a dilettáns író tipikus magatartását látjuk megjelenni; az ugyancsak prózaíró Borsodi Lajost (1883–194?), aki inkább „irodalmár” volt, mint a szó mai értelmében vett író: azok közé tartozott, miként Szenteleky megállapította, akik „a múlt ledőlt eszményeinek áldoz”-nak, kergetve az „örök Szépet” és az „örök Ember”-nek az eszményét; csak a harmincas években készült, *Csabayék* című regényében tudott lényegesebbet mondani világáról, a polgári Becskerekről.

Ennek a kornak a gyermeke Ambrus Balázs (1887–1941), a költő, aki *A Hét* című irodalmi hetilap körében szerzett nevet magának. Egyhúru és egykönyvű író volt, legjelentősebb versei *Koszorú* című kötetben jelentek meg 1918-ban. Költészetének legtermékenyebb szakasza a tízes években volt, a háború utáni új körülmények között már veszített időszerűségéből, s minthogy nem tudta követni az életnek és az irodalomnak a változásait, lassanként elhallgatott. Legjelentősebb verseiben „régimódi” keservekről énekelt, s még ha itt-ott meglepően modern hangot hallunk is ki költeményeiből, egészében az ódonságnak, az „eltűnt időnek” a színeivel dolgozik. Mintha Krúdy Gyula regényeinek hősei mondanák ezeket a verseket, és éreznék azokat az érzéseket, amelyekről Ambrus Balázs énekelt, megszólaltatva „régí versek halk ütemét”, „versét, melyből sóhaj füstje száll”. A kisváros, elsősorban Szabadka ódon patinájú levegőjét árasztják versei, mi több: tudatosan is keresi a maga korának körülményei között a régi hangulatokat:

*A hervadást én nagyon szeretem.
A tünedező, lenge éveket,
Sárga hárfájuk gyakran zeng nekem
Egykedvű, fáradt, fájó éneket.*

*Hogy szeretem az ó ruhák színet!
A kis szobákban felgyült limlomot,
A balkonokról lehangzó zenét,
Kis városban a régi templomot.*

*Mindent szeretek, ami már avult,
Aminek sorsa bevégeztetett,
Aminek némult hangja már: a múlt,
...Az egész furcsa, fájó életet.*

(Chanson)

Ezek a szomorkás hangulatok jellemzik háborús verseit is. Nem harcra buzdított, hanem az embert siratta halk melankóliával, akit elpusztít a háború. Csupán néhány versében válik hangja keményebbé. Ilyen az *Óda a szegény emberekhez* című is. Az érzések borongós képeit ezekben felváltja a társadalmi nyomor rajza:

*...Én is alulról jöttem, hol penész nő
A falakon s a salétrom virágzik,
S a jólét, mint egy rózsaszín vendéglő
Csupán az álmok távolából látszik.*

*Kis petróleumlámpa lángja mellett
Éltem, hol ködtől fojtás a lehellet,
Sötét a ház s kis lángú árva mécsét
Egy sarokban lengeti a szegénység...*

Költészetének ilyen érzelmesen melankolikus, biedermeieres korszakát a húszas években sápadt szentimentalizmus váltotta fel, s nem véletlen, hogy 1928-ban már alig van költői rangja.

Lovász Pál (1896–1975) kibontakozó költészete is még a háború előtti évek impresszionisztikus költészetében gyökerezett, amelyet a népnemzeti iskola verseinek a színei is árnyaltak. Nem kirobbanó tehetség, és nem vérbő költészet az övé, hanem egy festő-lírai hajlamé, amely örömét a napfénynek és az őszi bágyadtságának a verses rajzaiban leli. Szülőföldjét, a Tisza mentének tájképeit álmovilággá alakította át s énekelte meg csiszolt képekben, választékos nyelven. Első és a Vajdaságban egyetlen kötete 1922-ben jelent meg *Tiszamentén* címmel Becsén.

KÉT FOLYÓIRAT 1922-BEN

A jugoszláviai magyar irodalom első folyóiratai a Pécsről érkezett emigránsok és a „helyi erők” összefogásával indultak meg, következőképpen összefonódtak az avantgárd akkor világszerte népszerű törekvéseivel.

Becskereken már 1919-ben próbáltak fiatal értelmiségiek irodalmi életet teremteni. 1919 novemberében a Mi csoport adott életjelt magáról a Lloyd-társaság kabaré-előadására invitáló négyoldalas meghívón, úgy, hogy a címlapra az „alapítani szándékozott lap fejlécét nyomtatták, szám- és évmegjelöléssel s egy szabályos vezércikkkel egyetemben, amelyben megmagyarázzák a történeteket” (Németh Ferenc). Nevezetesen azt, hogy a lap-alapítási kérelmüket a hatóságok visszautasították. Címe a *Mi lett volna*.

Életképeosebnek mutatkozott a *Fáklya* című hetilap, amely részben az 1920 februárjában indult *Renaissance* kezdeményezését vitte tovább az akkori Becskerek még erős szellemi életére és könyvkiadói hagyományaira támaszkodva, részben pedig expresszionisztikus társadalmi célkitűzéseket hirdetett meg. Erről vall a Hesslein József és Somfai János szerkesztésében megjelent első szám bevezető írása is:

„Fáklyával kell járnunk ma sötétlő, göröngyös utakon, friss romok között.

Életutak és emberutak mély gödrökbe vesznek. Útszéli kóré tüskéje csipdesi a lelkeket és verdesi a vérző szíveket.

Fáklyával kell járnunk minden embernek. Nagytüzű fáklyának kell égni szívekben, lelkekben és csontos koponyákban.

Fáklyával kell keresnünk egymást, hogy együvé kerüljünk, s együtt menjünk a romok, temetők, az örvénylő fekete vizek mellett.

Fáklyával kell keresnünk a szépet, a jót, a nemest s ha összeszedjük az emberiség porbatiport virágait, dús pompát ölthet az Emberkert...

Ideálnak, szépségnek, szeretetnek nem szabad elpusztulni. Rá kell világítani, ahol van, meg kell teremteni, ahol nincs, szívvel, lélekkel, tudással.

A betű, az írás fáklyájával sorakozunk mi is a többi fáklyavivő mellé, s igyekezünk gyarapítani a világosságot, amelynek fényében meglátja és megéri egymást az igaz ember.

Köszöntünk hívünk, olvasó!”

A *Fáklya* azonban nem volt hosszú életű lapja irodalmunknak, s nem volt az a Csuka Zoltán szerkesztette *Út* sem, amely 1922 és 1925 között jelent meg Újvidéken, nem rendszeresen, hanem időről időre.

Az *Út* aktivista irodalmi-művészeti jellegű programot hirdetett, és szorosan kapcsolódott a magyar avantgárd Bécsbe emigrált vezérének, Kassák Lajosnak az elveihez. Első számának programcikkéből idézünk:

„Nem pántoljuk megmerevedett paragrafusokba az utunkat! Nem ragadunk meg a tegnap marasztó mézeskalácsainál és nem nyikorgunk tavaszi hangulatoknál. Művészetet adunk: az élet kristályokba szökkenéseit! Magunkat adjuk: az embert! Nem értünk egyet a dogmákat habzsolókkal, az embert vallások és pártokba abrincsolókkal. Sem a tegnaposokkal, sem a mai üzletből forradalmat vonítókkal... Új hitet adunk, új világszemléletet, de nem szabályokat... Nem állunk meg! KERE-

SÜNK!! ÉLÜNK!! a l'art pour l'art-os művészetektől és az epigonoktól az élethez tartozó, mert abból nőtt, véresen komoly de ÉLŐ és éppen ezért ÖRÖMDŰS művészetek felé akarjuk vezetni az embereket...”

Az *Út* fedezi fel elsőként a jugoszláviai magyar irodalom sajátos, a Vajdasághoz kötött jellegét is: „Poliglott területen élünk: itt kétszeresen szükség van a mi nemzetföltöttiségünk megdemonstrálására. Nem magyar kultúrát adunk, de kultúrát magyar nyelven! S a művészet és kultúra ma már nemzetföltöttiek, és az egyetemes irány felé haladnak.”

Természetes lesz tehát, hogy a folyóirat szerkesztője kapcsolatokat épít ki nemcsak a világkultúrával, hanem a jugoszláv szellemi élet modern törekvéseivel is. Munkatársai körében találjuk a vajdasági Žarko Vasiljevićet, a belgrádi Stanislav Vinavert és Milán Dedinacot, a festőművészek közül pedig Mihailo Petrovot és Sava Šumanovićot.

Elsősorban szépirodalmi folyóirat volt, munkatársainak legtöbbje költő, csupán Láng Árpád tevékenységében fedezhető fel írói sokoldalúság: írt verset, drámát, elbeszélést, tanulmányt egyaránt. Az *Út* vezéregyénisége Csuka Zoltán volt, költőtársainak (Ember Zoltán, Mester János, Aranyműves János Lajos, Arató Endre) verstermése azonban már kevesebb figyelmet érdemel: valamennyien az aktivista vers akkor népszerű formáját kedvelték, s kísérleteztek képversek szerkesztésével is.

CSUKA ZOLTÁN

Két világháború közötti irodalmunk egyik legjelentősebb és legtevékenyebb egyénisége Csuka Zoltán (1901–1984): mind költői, mind pedig irodalomszervezői szerepe kivételes helyet biztosít neki a jugoszláviai magyar irodalom történetében.

Az expresszionista aktivizmus harcos apostolaként első pécsi verseskönyvei után Jugoszláviába érkezve lépett fel, s kezdte írócsoportjának szervezését és az *Út* kiadását. Az ő nevéhez fűződik a *Kéve* című költői antológia kiadása, a *Képes Vasárnap* című hetilap megindítása, amelynek mellékleteként 1928–1929-ben a *Vajdasági Írás* című irodalmi folyóirat jelent meg Szenteleky Kornél szerkesztésében, s igen nagy érdemei vannak a *Kalangya* megindításában. 1933-ban hagyta el Jugoszláviát, és költözött Magyarországra, s ott bontakozott ki nagyarányú műfordítói munkássága. A délszláv népek irodalmának ő a legtermékenyebb magyar tolmácsa.

Költészete az expresszionizmus csillagképében született, s ennek irányát követte egész itteni tartózkodása során. „Még azokkal a fiatalokkal indult, akik hinni, harcolni és hitükért áldozatokat hozni is tudtak” – írta róla kritikusa, Arató Endre 1929-ben. S valóban: Csuka Zoltán lírája a lehető legszorosabban kapcsolódott a forradalmas és fiatalos hithez, természetesen nem függetlenül azoktól a társadalmi mozgásoktól sem, amelyek a húszas években a Vajdaság életét jellemezték. Mindvégig

politikus költő volt, aki a munkásmozgalommal érintkezve érzésszerű sítokokon fejezte ki a forradalmas életszemléletet.

Első verssorozatait „kiáltás-verseknek” nevezhetjük. Felkiáltójeles korszaka volt ez a húszas évek elején. Verseinek a szerepe többek között a plakáté is, nemcsak olvasójának értelmét ostromolta „kiáltása”, hanem szemének is üzent felkiáltó- és kérdőjeleivel. Elsősorban azokhoz szól, akik „hisznek és énekelnek”, hirdeti, hogy „pitymallik”, és nem akarja tudomásul venni a forradalmi mozgalmak vereségét 1919-ben. Aktivizmusa és optimizmusa töretlen, az életet dicsérte, a „magasságot zsoldozó” tavaszt, a szerelem „megtermékenyítő reggelét”, hiszen az ember „vágató véréből kell kicsattannia az új életnek”. Himnuszok ezek a korai Csuka-versek, amelyeket később expresszionista ódái váltanak fel.

A húszas évek első felében világszerte megnyilatkozó válságérzetet azonban nem tudta megkerülni, és a maga sajátos expresszionizmusával ő is tükrözte ezt a válságot: elborult égből beszélnek versei, panaszdalokat ír, hangja elégikussá válik, a képei megszelídülnek, kontrasztjai lágyabbak lesznek, és felcsendülnek költészetében a szürrealizmusra emlékeztető futamok is. *Fundamentum* című, 1924-es kötete tartalmazza elsősorban ezeket a verseit. „Egyszerű jósággal beszélünk fűhöz fához és állatokhoz és megértjük ha nekünk fű fa rét erdő és mezők az ember gügyögő nyelvén elmondják bánatukat” – énekelte ekkoriban. Ám elég csak kipillantania bánata és merengése önköréből, hogy ismét az expresszionizmus egyetemességének az elvével találkozunk, mely a húszas évek második felében a technika és a szerelem képzetköreinek megszólaltatását eredményezte. Csuka Zoltán élményvilágában a technika modern vívmányai és az asszonyi öl köti össze a fájdalmasan szétszaggatott, válságokkal és ellentétekkel küzdő emberiséget, elannyira, hogy amikor már a világforradalom eszméje sem tudja bevilágítani az emberiség éjszakáját, a költőben a hitet a technikának és a szerelemnek a gondolata élteti. Megszólaltatja tehát a távírónak, a rádiónak a harsogó himnuszait. Csak ki kell húznia a „közösség rádióhuzaljait”, s máris énekelheti:

*és ilyenkor
felharsan belőlünk
Európa Afrika Ázsia és Ausztrália
minden elnyomottjának
vihardala*

(Keserűségek és megalázások
kohójában égünk)

Ilyen jellegű verseiben az ember kitárt karja is antenna, agya pedig, mint egy rádió-vevőkészülék, felfogja a messzi kontinensekről érkező „új üzeneteket”, hiszen a villamos szikra nem ismer országhatárokat. A harmónia ígéretét olvassa ki a technika jelenségeiből a költő, s ezt is, akár csak a szerelmet, az „élet megfejthető titkainak” tartja, és a jövő

zálogának hiszi. Jövővárásának motívumai rendre ezekből a képzetekből nőnek ki, a „hites ember” ezekben bízva létezhet csupán. A húszas évek második felében tehát változik ars poeticája is. Most a következőket vallja:

*...az új költők szüntelenül éneklik a világozságot
és mindeneket egybekötő emberséget
a technikát a föld nyers erejét és a munkát...*

Életérzése azonban felfogja a sötétebb, kevésbé biztató, a közelgő gazdasági világválságot előlegező életjelenségek üzenetét is, mondván, hogy „riadozva néznek ránk estéknént a csillagok, kutató teleszkópjaikkal hiába kérdezzük őket, nem mondanak immár jövendőt”.

Az évtized végén a „nemes borzalom és hevület” egyaránt foglalkoztatja ihletét, hiszen a technika is kétélű fegyvernek bizonyult: nemcsak összeköti az embereket, hanem haditechnikaként mint pusztító erő is beleszól az életbe. A háború és a béke viszonylatai, élettények sokasága, a gazdasági válság nyomorba taszító munkája, a teljes földközeli a hét-köznapok szemléletében és a költői hit magasa – ezek a motívumok viszik Csuka Zoltánt költészete csúcsára, érzelmi és kifejezésbeli klasszicizmusának a kiteljesedéséhez. Hangja ekkoriban már emelkedett és nyugodt, sorainak zengése egyenletes. Még akkor is, amikor kozmikus életérzésének ad kifejezést, vagy a kortárs rettenetét énekl. A szerelemről éppen olyan kiérlelt expresszionizmussal tud szólni, mint a gyárakról, a sóhordó munkásokról vagy a kubikosokról. Utolsó, irodalmunkat még kifejező kötetének ajánló soraiban ezeket fogalmazza meg, költői és emberi dokumentumként egyaránt: „Legyen ez a könyv emberi dokumentuma annak, hogy az örület és a butaság minden zajlásán túl is tisztán és hívogatóan hevernek a józanság széles országutai, amelyeken egykor az egymásra talált embertömegek vidám marsa fog himnusozni.”

A harmincas évek elején „inteni és kiáltani” a jelszava, és ódaszerű szárnyalás viszi szavát tragikus magasba, közvetítve hol expressziót, hol látomást, amelyet Szenteleky Kornél „a látomásos János jelenéseihez” hasonlított. Költészetének nemcsak csúcsa, expresszionizmusának kiteljesedése, hanem fordulópontja is az 1933-as esztendő. Elhagyja Jugoszláviát, s versformát is vált: az expresszionista szabad verset fokozatosan felszámolva a hagyományos kötött formákhoz közeledik.

AZ EXPRESSZIONISTA LÍRA VONZÁSÁBAN

Fekete Lajos és Tamás István avantgárd költészete az expresszionizmus körében szemlélhető. Fekete Lajos életérzésben, Tamás István pedig inkább a költői kifejezésben expresszionista, költészetüknek egy, elsősorban a húszas éveket magában foglaló szakaszában.

Fekete Lajos (1900–1973) költészete indulásának idején Ady Endre expresszionisztikus verseinek a hatását tükrözte; a háború utáni életér-

zésről ad hírt költészete, melyben a nagy szerepet kapott szimbólumokat egy indulatos, heves és izgatott, általában zaklatott érzésvilág kötőanyaga fogja körül. „Csak életemet érzem a nyakamban lógni” – énekelte akkoriban, amikor emigránsként hozzánk érkezett és megtelepedett. Elégedetlenségek úzik, emlékek, vágyak kísértik „felvázelt Sorsa nagy sátra alatt”, és a vers legtöbbször lehetőség, hogy az „emlékes Tegnapok országútján” bolyongjon az emigrációs lét keserűségének terhét cipelve. Különösen viharkepeket fest szívesen expresszionista zengésű verseiben, s gyakran a lélek állapotának természetbe vetített rajzai az ilyen képei, de felhasználja őket a világállapot festésére is. Ám viharkepe robbanás is, szó szerint a „béklyózott erők feltámadása”, mely a szabadulásvágy jelképévé nő a felfokozott érzés izzásában.

A lázadás egyéni köréből indult Fekete Lajos, hogy azután *Szent Grimasz* című kötetének verseiben (1930) eljusson az expresszionizmusra jellemző életérzés kifejezéséhez. Apokaliptikus látomásokat ír meg zsol-tárhangú költeményeiben; költői alkatának misztikumhoz vonzó természetéből következik ez. Ebben a költészetben az időnek is ki kellett bicsaklania, hogy képeinek érvényt szerezhessen, s nem is a hétköznapiokból táplálkozik, hanem a rendkívüliből, a csodásból és a misztikusból, verse születésébe a sorsszerűnek is bele kell játszania. Fekete Lajos költészetének háttérében is ott van a gazdasági világválság, a meghibbant világrend hatása, mely a költő egyéni életét befolyásolta: elveszítette állását, és az utcára került. Versei tehát a létbizonytalanságot is kifejezték, s ennek az emlékével távozott a jugoszláviai magyar irodalomból, anélkül hogy kapcsolatait véglegesen megszakította volna vele.

Tamás István (1904–1974) költészete és egész irodalmi tevékenysége tulajdonképpen a húszas évekre esik, amikor fiatal emigránsként Jugoszláviába érkezik, és Szabadkán a *Naplónál* kap állást, s legtermékenyebb újságírójává válik. Az évtized végén visszatér Magyarországra, onnan útja tovább viszi – Amerikába.

Költői anyanyelve expresszionista, és arról beszél egyetlen verses-könyvében (*Fekete majális*, Szabadka, 1925), hogy „árva és lázadó” húszéves fiatalember, akinek nincs sem múltja, sem jövője, jelenére pedig „ecetszín csillagok hullnak százával”. „A holnapom rég elbábáskodták, a tegnapom világra se hozták és a mám halva született” – énekelte a *Ki látja a húszéveseket* című költeményében. Életérzéséről spontán módon, belső monológokban, a szabad vers „szabadságával” beszél. Ám világában nem a szépség vált problematikussá, hanem a cselekvés, következőképpen a tehetetlenség érzésének a tapasztalatai az uralkodó motívumai. Legjobb és legjelentősebb versei azonban már a szürrealizmust előlegezik. Ilyenkor hangja elégikus, képzettársításai lazák. Különösen jellemző ez Szabadkát leíró verseire, melyeknek részleteiből kitetszik, hogy Tamás István érzekelte az itteni élet jellegzetességeinek a poézisét, felfedezve a nyers tények szépségét is, és csak sajnálhatjuk, hogy épp ilyen költői felfedezéseinek az ígérétében hallgatott el, s cserélte fel a verset a regénnyel és riporttal – új kifejezési formáival.

A riportíró, mint mondta, „örökké hegyezett ceruzával és nyitott noteszettel a zsebében járta a világot”. Az így szerzett tapasztalatai szívódtak fel nemcsak riportjaiba, hanem regényeibe is. Párizsi beszámolóinak javát könyvben is kiadta *5 világrész a Szajna partján* címmel (1927) és Kosztolányi Dezső előszavával. Ezeknek a riportoknak a színvonalát regényeiben már nem tudta elérni; szórakoztató regényeket írt, bár életanyaga nagyobb művek megírását is lehetővé tette volna. Valójában riportregény *A kék vonat* (1934) és az *Egy talpalatnyi föld* című is (1933), amelyek szabadkai élményvilágából születtek. *A kék vonatban* az író közvetlen tapasztalataiból, élményeiből előállított világot látjuk: a szabadkai újság szerkesztőségét, a párizsi kalandozások apró tényeit. Meseszövéseben viszont egyik újságíró kollégája regényes lányszöktetésének kalandját és a Szabadkáról Berlinbe került és filmsztárrá lett Nagy Kató életét is megtaláljuk. Nagyobb volt a terve az *Egy talpalatnyi földdel*, amelyben a „jugoszláviai magyarság eposzát” akarta megírni. S bár a regény jelentős számú kifogást ébreszt a kritikában, a sorsoknak, embereknek és társadalmi helyzeteknek a galériája figyelemre méltó. Magyarországra való távozása után egymás után jelentek meg elsősorban ifjúsági regényei, köztük a *Szabadkai diákok* című is 1933-ban.

A MOZGALMI AVANTGÁRD A HÚSZAS ÉVEKBEN

A munkásmozgalomnak az avantgárd törekvéseivel összeforrt iránya megjelent a jugoszláviai magyar irodalomban is, szinte párhuzamosan a bécsi magyar emigrációs irodalmi és politikai fejleményekkel. Osztálykultúrában gyökerező, harcos szellemű mozgalom bontakozott ki, elsősorban a *Szervezett Munkás* című hetilap körül, ennek révén szoros kapcsolatok épültek ki a Jugoszláv Kommunista Párttal. A mozgalmi avantgárdot képviselő írócsoport a tendenciózus művészetre esküdött, és a művésztől az osztályharcos szemléletet követelte meg. Ennek az írócsoportnak legjelentősebb képviselői között említhetjük Haraszi Sándort, Mikes Flórist, Somogyi Pált és Láng Árpádot.

Haraszi Sándort (1897–1982) kortársai „elméletileg a legképzettebb és legintelligensebb, kialakult szocialista világnézetű” egyéniségnek tartották. A pécsi emigránsok közül ő volt, aki Csuka Zoltán mellett a legjelentősebb szerepet játszott a húszas évek magyar irodalmi életében: nemcsak a *Napló* irodalmi rovatait vezette, hanem a *Szervezett Munkást* is szerkesztette, s vitára kész publicistaként is beírta nevét irodalmunk történetébe. Magyarországra távozta után az ottani irodalmi-politikai mozgalmakban vett részt.

Irodalmi pályafutása Kassák Lajos körében indult, majd az *Út* csoportjához tartozott, s bár ritkán publikált, irodalmi tekintélye mindvégig csorbítatlan maradt: többek között jó költőnek is tartották, aki a „véres eszendők raportján” álló ember érzés- és tapasztalati világát szólaltatta meg.

Posztumusz műként jelent meg *Befejezetlen számvetés* címen 1986-ban „politikai emlékirata”.

Költő volt Mikes Flóris (1900–1928) is. Dadaista-expresszionista költőként indult, és 1924-ben megírta a jugoszláviai magyar líra egyik legerőteljesebb költeményét a háborúról, az első világháború kitörésének tizedik évfordulója alkalmából. E verse mellett figyelemre méltók még ún. bitangnótái is, amelyekben a társadalmi kérdések szólalnak meg, a tizenhat órás robotban élő tizenhat éves leányokról dalol, harcra buzdítva őket a „tizenhat óra szerelemért”, szól a öregokról, ezekről a „furaszárnyú szentekről”, és megmutatta magát is, immár betegen, a klinikák kulisszái között, a halál felé közeledőben. Prózájából a Mitrofanovellákat emelhetjük ki, melyekben a vajdasági kisember típusát ábrázolta árnyaltan és szeretettel. Az elsők egyike volt, aki érdeklődéssel fordult a délszláv irodalmak felé a húszas években. Több tanulmányt írt a szerbhorvát hősdalköltészetéről s magyar vonatkozásairól, de írt Kosta Abraševićről, a szerb munkásköltőről és Tin Ujevićről is.

Somogyi Pál (1894–1980) költészete elégítette ki talán leginkább a húszas évek derekán meghirdetett mozgalmi irodalom követelményeit: agitatív verseket írt, kezdetben a magyar szocialisztikus líra világháború előtti képviselőinek hatása alatt. Ekkor még szívre ható érzelmességgel ecsetelte a proletárnyomort, hogy harcra buzdítson. Nem véletlen, hogy a Krisztus-képzet is megjelent nála, s ezt nem tudta megkerülni még a Lenin halála hírére írott versében sem. Figyelemre méltóak a tűz képzeteit megéneklő költeményei, melyekben a forradalmi lobogás válik már-már esztétikai minőséggé, s vannak költeményei, amelyek jellemző módon kapcsolódnak a mozgalmi költészetnek abba a témakörébe, amelyet a fiatal József Attila versvilága is hozott. „Ha perzsel a szavam, nem én gyújtogatok!” – énekelte, költészetfelfogását is megmutatva.

A húszas évek második felében az „átok-áldott tűz” költője, itt már azonban nem szorosan a tárgyához tapad a verse: invenciója szabadabbá válik, s nemcsak társadalmi tudatosságát dicsérhetjük immár, hanem a költőt is. Somogyi az expresszionizmussal megismerkedve levetkezi korábbi, népiesebb és didaktikusabb versformálási módját, és a szabad vers felé tájékozódva mintegy képzeletét is felszabadította. Legjellemzőbb példája ennek az új Somogyi-költészetnek a háromrészes *Egy nap* című költeménye, amely a proletárok egy napjának a rajzában az élet tárgyias képeinek a líráját is megszólaltatja. A húszas évek végén, szorosan a világeseményekhez tapadó figyelemmel, a „megzavarodott élet” látványa kezdte foglalkoztatni költői képzeletét, ebből azonban nem tudott szélesebb és egyetemesebb érvényű költői világképet teremteni. Emigrációs útja újabb állomására, a Szovjetunióba utazott, s kapcsolatai megszűntek a jugoszláviai munkásmozgalommal is, a jugoszláviai magyar irodalmi élettel is.

LÁNG ÁRPÁD

Láng Árpád (1898–1983) sokrétű munkássága a jugoszláviai magyar avantgárd történetének egyik legfontosabb fejezete: útja az expresszionisztikus versvilágtól a dadaizmuson át a szociális irodalomig tartott, esztétikus és programteremtő, regényíró és novellista, akitől azonban a drámai forma sem idegen.

Költőként 1918-ban mutatkozott be *Lány és béke* című verseskönyvével, ám e fiatalos kötet még csak bátortalan előhangja annak a lírának, amely a húszas években, valamint a harmincas évek elején a „Láng Árpád-os” magatartás és világhoz való viszonyulás megjelenési formája volt. A világháború végén a pacifista fiatalember a húszas években nemcsak expresszionista, hanem dadaista is; útja a szociális irodalomba vitte a mozgalmi avantgárd vállalásával. Verseit az „izmusok” színezik: kezdetben a dadaizmusra jellemző gondolatbukfencek, később az expresszionizmuson alapuló „valóságirodalom” költészeti megoldásai. Költői továbbmozdulását politikusságának a változásai jelzik elsősorban. Különösen a *Szervezett Munkás*ban közreműködő Láng Árpád versei tükrözik politikai céltudatosságát, mely az avantgárd agitatív lírájának sajátos formájában fejezi ki eszmevilágát, s ez az eszmevilág a szó hagyományos értelmében nem is költői, hanem politikai. Ezt fogalmazza meg *Felörlődnek az idegek az állandó hiábavaló harcban* című versében, mondván: „Szeged neki bús fejed fejest a harcba csak a külső harc hozhat győzelmet belső harcokban is...” Ez a gondolat viszont nemcsak a szürrealizmus klasszikus tételének továbbgondolása és szociológiai átlényegítése, de rímel József Attila *Eszmélet* című ciklusában kifejezett költői igazságával is.

A szociológiai tételesség azonban nem pusztán Láng Árpád líráját jellemzi. Azok a terjedelmesebb prózai közlemények, amelyek a húszas években jelentek meg, ugyancsak a versekben jelzett ihletkörben születtek. Legtöbbjük irodalmi köntösben tartott agitációs beszédként is felfogható: azokról a proletárokról beszél, akik a „földalatti folyosók vakondjai”, akik „ott laknak, ahol összefut a szenny: keményítő-, bőr- és gumigyárak ázott szemétdombjairól meg bordélyházak, tébolydák, börtönök, kórházak piszoksűrítő telepeiről és a villanegyedek, bankpaloták, Wall-Streetek márványklozetteiről...” Tételes a *Szurokemberek* című nagy terjedelmű prózája is, melyben a marxista közgazdaságtan állítását is megtaláljuk.

Jelszava: „megváltoztatni!” – az életet és a művészetet egyaránt. Ennek a célnak a szolgálatába állította esztétikai gondolkodását. Szerinte, miként az *Útban* megjelent tanulmányai és programnyilatkozatai mutatják, a művészet a „valóság és a kitűzött cél egyesülése”, ebben pedig a vágy már-már a társadalmi forradalom fogalmával egyenlítődik ki: az új ember megszületése a művészetben ezáltal válik lehetővé. Új ember azonban a művész is. „Az emberiségben – írta – homályosan élő, tudat alatt erjedő élmények egy valakiben tudatossá ért fokozódása. És ha ez a kiélés tendenciájával forrong valamiképpen: ez teszi művésszé...”

Ennek a korszakának mintegy a záróköve *Márius* című drámája, amely éppen olyan sajátos dokumentuma irodalmunknak, mint az a dadaista egyfelvonásosa, amelyet az *Út* publikált *Igen – Nem – Fehér – Fekete* címmel. A harmincas években keletkezett *Márius* „optimista tragédia”: a Rómában játszódó dráma a rabszolgalázadásokat viszi színre, azzal a tanulsággal, hogy a lázadást leverte ugyan a római uralkodó osztály, de egyszer eljön a győzelem napja is, és megszületik a Napállam, amelyben az egykori rabszolgák nem urak, hanem emberek lesznek.

Láng Árpád a harmincas évek második felében, majd a felszabadulás után Lőrinc Péter néven jelenteti meg műveit, s ezek mind jellegükben, mind célkitűzéseikben különböznek a „Láng Árpád-os” irodalomtól. Róluk éppen ezért külön fejezetben kell szólnunk.

A NAPLÓ IRODALMI KÖRE: KÖLTŐK

A *Napló* a húszas évek legtekintélyesebb napilapja volt; mind anyagi ellátottsága, mind munkatársai – különösen kezdetben – az újság vezető szerepét irodalmunkban is biztosították. S minthogy szerkesztőségében tömörültek azok az immár vajdaságivá lett írók, akik az első világháború előtt és alatt indultak, a *Napló* jelentette a folytonosságot is, a pécsi emigránsokkal megerősödve pedig éveken át szinte egyet jelentett a jugoszláviai magyar irodalommal, különösképpen pedig, hogy voltak esztendőik, amikor az egyetlen megjelenési lehetőséget biztosította az íróknak. Legtöbbjük polgári szemléletű, ízlésű volt – ez jellemezte mind a *Napló* költőit, mind pedig prózaíróit. A költők közül kiemelhetjük Debreczeni József és Berényi János nevét.

Debreczeni József (1905–1978) mintha ott folytatta volna, ahol az idősebb költőtárs, Ambrus Balázs a háború végén abbahagyta. Az ő eszményei is a nyugatosok voltak, és a szavak artisztikumához és a verssorok zeneiségének elvéhez ragaszkodott. Költeményei a múlt fényeit idézik meg, a költő elvágódik a jelenből, hol a szép profán ellentétei közepette kénytelen élni. Az a múlt, amely után vágyódik, a gyermekkor, az első szerelmek ideje, az emlékek kora, amelyeknek elmosódott körvonalú hangulatait éneklő meg. A festői elemek eluralkodása, a helyzetdalok kedvelése, a költői visszapillantás és egy jellegzetes múltban élés jellemzi tehát a fiatal, első kötetét megjelentető Debreczeni József költészetét. Ő sem törődik környezetével közvetlen benyomásaival, csupán azok a valóságselemek ihletik, amelyeket az emlék már bearanyozott, megszépített, s elfödte rajta mindazt, ami e világi és profán. Jól példázza ezt Bácska-képzetének a verse is:

*Bácska bő útján, ekhós szekér,
A rossz szekér úgy összeráz,
Déliabáb a messzi ház
És megfenyít a messzi láz.*

*Az út felett az est a strázsa
S az út mögött a kátyú les.
Szegényke koldus, szíve mázsa
Az út poros, az ég veres...*

(Az ekhós szekér)

Költői pályája a húszas évek vége felé megszakad: Budapestre költözik, ott új irányt vesz munkássága, érdeklődése a próza és a dráma felé fordul. A jugoszláviai magyar irodalom életébe majd csak a felszabadulás után kapcsolódik be ismét.

Berényi János (1902–1944) a szabadkai „költő-dzsungelből” emelkedett ki 1924 tavaszán a *Napló* felfedezettjeként, ám hányatott életének áldatlan körülményei miatt nem sikerült kötetbe gyűjtenie műveit.

Bemutatkozó verseiben Ady tanítványa: a „tisza országot” keresi fiatalon, s ennek nyomában jár egész költői pályáján, amely a háborúba torkolt, amikor már „kérdőjelek a hajnalok”. Költőiségének erjesztője a hiányérzet. Amikor verset ír, „az elégedetlenség búzaszemét” melengeti, anélkül hogy szárba szökkenne volna, ami ebben a „magban” élet volt. Képvilága mélyén az expressziók forrongó erői működnek, s a húszas évek második felében kialakítja sajátos kifejezési formáját is, lazít az asszociációkon, a *Nyugat* hozta költői fegyvelmen, és szürrealisztikussá változtatja látásmódját. Kedvelte a prózaversszerű lírai formát, amelyben a kötöttségek és a „modern” költői lazaságok harmonikusabban lehetnek jelen. Feltűnő képkultusza is, amely az élet misztikus, misztikájában egyetemes felfogásával párosul. Hivatkozhatunk például 1925-ben írott *Böjti versek* című ciklusára, amelyben az élet és a halál nagy kérdéseire próbált felelni, látomásos versekkel elsősorban. Figyelemre méltó Berényi prózája is. Elbeszélései – különösen a harmincas években írottak – az életérzésnek egy olyan „csodás”, misztikus és szürrealista képét őrzik, amely Tamási Áron rokonává avatja.

A NAPLÓ IRODALMI KÖRE: PRÓZAÍRÓK

A *Napló* körének prózairodalma jelentősebb, mint költészete; ez a polgári újságírás természetéből is adódik. A regény, a novella, különösen pedig a tárcyszerű műfajok pártolása lehetővé tette, hogy a prózaíró egyéniségek aránylag szabadabban nyilatkozzanak meg. Nem véletlen, hogy a *Napló* 1927-ben regénypályázatot hirdet, s hogy Szenteleky Kornél a harmincas évek elején a „helyi színek” jogosultságát is prózaantológiával akarja bizonyítani.

A háború után újra indult *Napló* a századvégi újságírás és szépirodalom veteránját, Milkó Izidort szólaltatja meg újra, s Munk Artúrt, aki a „Napló legrégebb gárdájához tartozott”, hiszen már a tízes években írt a lapba.

Munk Artúr (1886–1955) a *Napló* sikerszerzői közé tartozott, ám az ő írásaiban a szórakoztatás és az irodalmi igény még ikertestvérek, s az olvasóknak nem kellett önkörükből kilépniük vagy világlátásukat megtagadniuk, ha élvezni akarták ezt a prózát. Munk együtt élt olvasóival, ízlése egy volt a vajdasági magyar polgáréval. Erre mutat mind „nemes konzervativizmusa”, mind népies-polgári előadásmódja. Következésképpen ő is osztozott azokban az illúziókban és illúzióvesztésekben, amelyeket a világháború és az azt követő események hoztak, az ő szeme előtt is lejátszódott a „boldog békevilág” pusztulásának a színjátéka, egy újnak a születése, amelynek nyomán mintegy konzerválódtak azok az ízlésbeli jellegzetességek, amelyeket még a háború előtti világ termelt ki. Munk Artúr azonban nem volt pusztán a szabadkai polgárházak légkörében otthonosan mozgó, anekdotázó orvos. Az emberi sorsok megfigyelője is volt, bár az anekdota köréből nem tudott kitörni. A látható világ festője maradt tehát, az élet ízei és színei foglalkoztatták, „esetei” érdekelték, amelyeknek ihletett pillanataiban már-már kórtani leírását adja. Az író képessége azonban ritkán jut érvényre írásaiban, csak a megéltről, a közvetlenül látott-hallott dolgokról, jelenségekről tudott irodalmi szinten szólni, s csak a maga közvetlen világát tudta adni, mint-ha mindig önéletrajzát írta.

Legnagyobb könyvsikerét *A nagy káder* (1930) című regényével aratta: két év alatt négy kiadása jelent meg Budapesten. Jellegzetesen háborús regény *A nagy káder* – a műfaj minden erényével és hibájával. Olvasóit annak idején maga a háborús történet, a hadifogolyélet színes, édesbús rajza vonzotta, amelyben a cselekményesség jól vegyíthető az érzelmességgel, kiaknázható az ismeretlen szibériai tájak színe, tarka szöttes lehet a regény, amelyben mindenki megtalálja az őt érdeklő mozzanatokat. Második háborús regényét már a kritika is elismeréssel fogadta. S valóban, *A hinterland* (1933, 1981) Munk legsikerültebb alkotása: az emberi sorsoknak és jellemeknek változatos sokaságát vonultatja fel, hősei már nem pusztán érdekes sorsú emberek, hanem típusok is, akik társadalmiságuk egy aránylag gazdag közegében jelennek meg. Nem pusztán a monarchia aktív katonatisztjeinek rajza kelt figyelmet, hanem a „hinterland” alakjaié is, különösen a hadiszállító Kávé Mátyásé, aki 1914-ben még cukrot árult, 1918-ban pedig már palotái vannak. Senteleky Kornél szerint ebben a regényben „fájdalmasan igaz annak az ostobán vakmerő magyar hadnagynak alakja is, akinek fél arcát viszi el a gránát, és igazak azok a nők is, akik kihasználják a háború bomlott erkölcsi rendjét, a halál árnyékában tobzódó nemiség, vörös keresztet ápolónők, orvosok, szimuláns katonák, rossz illatú suta hadigazdagok...” Munk műveinek viszont kétségtelen fogyatékosága, hogy nem ismeri a korszellemet, mely hőseiben is üzent.

Írói pályája a felszabadulás után *Köszönöm addig is...* című önéletrajzi művével folytatódott, s már a halála után jelent meg a harmincas években írott *Bácskai lakodalom* című regénye, melyben Porvárosnak (Szabadka) néhány jól megrajzolt részlete külön figyelmet is érdemel.

1915–1916-ban katonaorvosként naplót vezetett, melynek egyelőre csak folyóiratközlése van a szabadkai *Üzenet* című folyóiratban.

A *Napló* belső köréhez tartozott Havas Károly (1887–1944). Írói pályáját német nyelven kezdte, első könyve 1918-ban német nyelven jelent meg, a húszas években azonban már a *Napló* egyik vezető publicistája, a harmincas években pedig nagyobb lélegzetű szépirodalmi alkotásokkal írja be nevét irodalmunk történetébe. Előbb egy fantasztikus regénnyel jelentkezik, majd egy széles rajzúnak álmodott társadalmi regénnyel záródik tragikusan megszakított írói útja. *Az idők mélyén* (1934) modern élet- és embereszményeket színre léptető fantasztikus regény. Hősei sportemberek, akik „korunk hősei” az író szemében, ám egy szép napon eltűnnek, s évek múltán jelentkeznek újra. A mű titokzatos távollétükről szól: eltévednek az erdőben, és csodálatos módon az ősemberek világába csöppennek: meg kell vívniuk a létért való küzdelem elemi harcát, ám azzal a keserű tapasztalattal érkeznek vissza a modern életbe, hogy civilizált világunk rosszabb, mint a vadembereké. Könnyed előadásmód, az érdekesség hangsúlyozása jellemzi ezt a jól olvasható regényt, ám nagyobb írói szándékát nem ez a műve, hanem az *Öreg ház a csirkepiacon* című alkotása mutatja. Ez az 1939–1940-ben folytatásokban megjelenő regény az olasz neorealista módján idézi meg az egyik legrégebb szabadkai bérház lakóinak életét, a kisfiú, majd kamasz Péter élete köré fonva a cselekményt. Emberi sorsok, jellemelek, egzisztenciák változatos képe, a gyermeki világvélemény fokozatos kibontakozásának a rajza teszi jelentőssé ezt a művét. De jelentős a *Síriában, Ajk faluban mi történt...* című cikkgyűjteménye is.

Arányi Jenő (1883–194?) az „örök témák” írójaként indult a húszas években, utánérzéseket írva meg, ám írói rangját a harmincas években szerezte, amikor elfogadva a „helyi színek” elméletét, figyelme a vajdasági életre irányult. Ebben az ihletkörben írja meg *Aratás* című novelláját a századvégi aratósztrájkokról és történelmi regényét a magyarok és szerbek közös törökellenes harcáról *A szentendrei bíró* című művében.

Népies irodalmi program jellemzi Novoszel Andor (1886–1928) munkásságát is. Az egykor Szegeden népszerű népies irodalom követője, de már teljesen az anekdota szintjén. Nagy kedvvel rajzolta a tanítói lakás és a patika világát, ebben realizálja tréfásan komoly történeteit, csattanós anekdotáit. Lassú életvitel és alacsony kultúrszint tükröződik a novellákban: a vidéki kisváros néhány jól meglátott és megrajzolt alakja képviseli a haladástól messze elmaradt világot. Ennek a népies novellának Novoszel Andor az újra felfedezője irodalmunkban, s a nyomában indulók a harmincas években ezt a műfajt a korszak legolvasottabb, legnépszerűbb kifejezési formájává avatják.

A *Napló* irodalmi köre a húszas években játszotta a legnagyobb szerepet. A harmincas években jelentősége már kisebb, nem egy alkotója az új irodalmi csoportosulásokkal kacérkodik, s java művét a *Naplón* kívül jelenteti meg.

ANTOLÓGIÁK

A húszas évek irodalmi életében néhány antológia is szerepet játszott, hiszen a kezdetleges könyvkiadás miatt az irodalmi élet elsősorban az újságok hasábjaira szorult, ezért csupán antológiákban mutathatta meg magát valójában, az adott pillanat keresztmetszetét is felkínálva egyúttal.

Az első antológia 1923 telén jelent meg, naptármelléklettel az 1924-es esztendőre. A *Napló* sugallatára, ám a szerzők kiadásaként, Dettre János és Radó Imre szerkesztésében. A *Vajdasági magyar írók almanachja I.* címet viselő könyv bevezetőjében olvashatjuk:

„Késő lenne, ha most adnánk programot, vagy most jelölnénk ki céljainkat. Mindezen túl vagyunk már. Mi már könyvet adunk az olvasó kezébe, s most már – habent sua fata libelli – nem a mi programunk, de a könyv programja lép a beteljesedés útjára. A könyv programja az olvasás örömein túl: a demonstrálás, bizonyíték és küzdelem. Demonstrálása, hogy van vajdasági irodalom...”

Mert ez a könyv nem a mi könyvünk, hanem a vajdasági magyaroké. A mi dolgunk csak az volt, hogy életre hívjuk a vajdasági magyar irodalomnak ezt a legelső kollektív megnyilatkozását, hogy az írók érdeklődéséből s az olvasók fölfigyeléséből könyvet mentsünk ki, s hogy összeegyeztessük a nyomdának, a papírnak s az előállítás egyéb tényezőjének adottságait azzal a feladattal, aminek betöltését ez a – szeretnők hinni – úttörő könyv meg fogja kísérelni. Ha nem fog ellankadni az írók érdeklődése, s nem fog közömbössé hűlni az olvasók támogatása, az Almanachnak további kötetei is meg fognak jelenni, s ez a vállalkozás talán el fog vezetni a vajdasági magyarság nívós és reprezentatív irodalmi folyóiratának megindulásához...”

Huszonhét író verse, novellája, regényrészlete, drámai jelenete, műfordítása és tanulmánya jelent meg, példázva azt, ami valójában célja volt az almanachnak, a születés lázában élő jugoszláviai magyar irodalom alkotói gazdagságát és többretűségét – még a nemsokára bekövetkező differenciálódás előtti állapotában, hiszen ez az egyetlen olyan antológiája két világháború közötti irodalmunknak, amelyben politikai és művészi pártállástól függetlenül minden író helyet kapott.

Csuka Zoltán költői antológiája, a *Kéve* 1928-ban jelent meg, mint-hogy az 1924-es almanachot újabb nem követte, és az első folyóirat-kísérletek közül legtovább megjelenő *Út* is megszűnt 1925-ben. A húszas években megindult erjedés tükre volt ez a gyűjtemény; a termés betakarítását ígérte, szemlét tartva költészetünk addigi eredményei felett.

Csuka Zoltán előszavának tétélei közül az első a „kéve”-gondolatot tartalmazza, tükrözve irodalmunk liberális polgári irányának az „erők összefogását” célzó törekvéseit a két irodalmi és politikai nézet, a *Napló* és a *Szervezett Munkás* pólusai között, mondván, hogy „itt a Vajdaságban, ahol a maroknyi közönség nem bír ki még egy irodalmi lapot sem, nemhogy elbírná azt, hogy irodalmi irányok szelektálódjanak és elleneségesen meredjenek szembe egymással”. A panasz szavait a hírhedt kö-

zömbösség látványa csalta elő a „kévekötő” szerkesztőből: „Az emberi hiúságnál nagyobb volt a jóakarás, az irodalmi irányok elválasztó falánál erősebb volt a közös veszedelem: a vajdasági közönség álmodása és sokszor bizonyos prűdsége is, amellyel itteni értékeket nem akar észrevenni, csak azért, mert itt vannak, egy levegőt szívnak velük és a mindennapi élet szürke harcaiban százszor találkoznak egymással...” De hangsúlyozza azt is, hogy „zsinórmértéke” „csak az volt, hogy a vers, amely ebbe a kötetbe belekerül, a legáltalánosabb költészeti szempontok kereteibe beleállítva megüsse a mértéket és tegyen hitet a szerzője mellett – vagy éppen ellene.”

Tizennégy költő szerepel a *Kévében*, s azok mellett, akiket ma is számon tartunk, néhány elfeledett, költőként már akkor is jelentéktelennek bizonyult nevet is találunk (Ferenczy György, Földi Ilonka, F. Galambos Margit, Gergely Boriska, részben Kováts Antal). A kötet tengelyében Szenteleky Kornél költészete áll, mellette nagyobb számú verssel szerepel Fekete Lajos, Tamás István, Mikes Flóris és Somogyi Pál, Haraszi Sándor és Debreczeni József, azután Ambrus Balázs, míg a szerkesztő, az évtized legtermékenyebb és legrangosabb költője, Csuka Zoltán, csupán öt versét vette fel.

A kritika nem fogadta egyértelműen a *Kéve* megjelenését. A költőket még összebékítette a szerkesztő, a kritikusokat már nem sikerült „összefognia”.

Jelentős kezdeményezés volt ugyancsak 1928-ban a *Bazsalikom* kiadása, hiszen benne nyilvánvalóvá lett a jugoszláviai magyar irodalomnak az a felismerése, hogy szellemi arculatának egyik döntő tényezője a délszláv népek irodalma és kultúrája felé való fordulás. Az évtized első éveitől kezdődően nyomon kísérhető ez: 1924-ben már megjelennek az első Krleža- és Andrić-szövegek magyar nyelven, s az akkor megjelent almanach is közöl már Aleksa Šantić-verset Ambrus Balázs fordításában. Debreczeni József és Szenteleky Kornél antológiája azonban már tervszerű: a modern szerb költők antológiáját készítik el az akkoriban oly népszerű Bogdan Popović szerb gyűjteményének útmutatását követve, egyúttal meg is haladva azt, minthogy válogatásukban már sajátos „vajdasági” szempontok is érvényesülnek: bemutatják az akkori kortárs vajdasági szerb költészetet is, általában pedig ennek a költészetnek a „modernebb” vonulatát. Szenteleky Kornél bevezető tanulmányában szól célkitűzésükről: „Célunk és vágyunk: a magyar olvasóval megismertetni a legújabb szerb alanyi költészetet. Megismertetni azokat az érzéseket, álmokat, sóhajokat, gondolatokat, vágyakat és könnyeket, melyek szerb költők lelkében fakadtak és a szerb nyelv bronzában szilárd alakot öltöttek. A versfordítás nehéz munka: vagy a forma, vagy a tartalom szépségén esik csorba, de minden esetben megbomlik az a titkos, belső kapcsolat, az a mély, rejtett harmónia, mely sok vers szépségét okozza. Egy Dučić-vers fordítása éppoly nehéz, mint egy Hérédia-sonetté vagy egy Stefan George-versé. Ujević szimbólumokban borongó finomságait éppoly nehéz átmenteni a fordításba, mint Rimbaud viharos rejtelmét,

vagy Ady váteszi szépségeit...” Majd tovább: „Mégis hisszük, hogy valamit átmentettünk az eredeti virágok színéből és szépségéből. Hisszük, hogy közelebb hoztuk a magyar olvasó lelkéhez a szerb lelkek rezzenését, s testvéri vágyak röpülését, a bazsalikomos szerb mezők egyszerű báját és finom illatát.”

Egy korban, amely előítéletekkel viszonyul a magyarsággal együtt élő vagy vele szomszédos népek kultúrájához, ez az antológia arra figyelmeztetett, hogy szellemi nyereség – esetünkben – a szerb irodalommal való megismerkedés, s ennek a jugoszláviai magyar irodalom szellemiségebe való beépítését kezdte meg a *Bazsalikom* – példamutató módon.

Az évtized végén antológiaszerű gyűjteménnyel jelentkezett a *Napló*, majd a *Reggeli Újság is*. A *Napló* karácsonyi almanachot adott ki az 1928-as és 1929-es esztendőre (*Almanach 1929*), az Újvidéken megjelenő *Reggeli Újság* pedig *A Mi Irodalmunk Almanahja* címmel jelentetett meg egy gyűjteményt, címében az újság vasárnapi irodalmi mellékletére utalva. Ez az almanach, éppúgy, mint az előzők, a létezés argumentumaival és tényeivel akar harcba indulni a közöny ellen. „Ez a füzet, minden provokáció nélkül, azt akarja megmutatni, hogy jugoszláviai magyar irodalom van és számot tarthat a jóakarató érdeklődésre is...” – írja a *Napló* almanachjának a bevezetője. A *Reggeli Újság* 1931-es almanachja is hasonló módon szól az olvasóhoz. „Azt szeretnők, hogy megismerjenek, és tudják, hogy élünk, álmodunk, írunk, alkotunk. Ez az almanah a jugoszláviai magyar írók írásait gyűjti össze, friss, öntudatos szeretettel összeválogatott írásait. Ezek az írások itt születtek, és földünk szagát, panaszaink ürömét, álmaink illatát, fájdalmaink sóhaját, vágyaink keleti káprázatát rejtik, ringatják magukban...” S tovább: „Ez az almanah egyszerű dokumentum, amely azt szeretné bizonyítani, hogy élünk, vágyunk, akarunk és alkotunk.”

Ezek a könyvek irodalmunk első tíz esztendejének a végén, mintegy e korszak lezárásaként jelentek meg, egyúttal pedig egy új korszak igényét is meghirdették. A jugoszláviai magyar irodalom ezekben tartott szemlét megtett útja felett, s ígért egy termékeny, új korszakot.

A VAJDASÁGI ÍRÁS

A húszas évek végének fordulópont jellegét mutatja a *Vajdasági Írás* című folyóirat megindulása is. Úgy tetszhetett, hogy a húszas évek lázas, vitákkal telített időszaka most érik be; a jugoszláviai magyar irodalom rendezte sorait, tisztázta nézeteit, önmagáról alkotott felfogását, s eljött az ideje intézményesítésének is – egyelőre egy irodalmi folyóirat megindulásával és rendszeres megjelenésével. „Tükre szeretnénk lenni a zsíros földdarab mostohán mellőzött szellemének, és minden kulturális megmozdulásnak – írta a folyóirat programadó cikke. – Reprezentatív szemléje szeretnénk lenni a Vajdaság magyar kultúrájának...” Jellemzői közül meg kell említenünk, hogy ez is, mint a legtöbb korabeli vállalko-

zás, az összefogás jelszavával indul, s felül akar emelkedni az „irányok, elvek, világnézetek szerinti tagozódásnak”, aminthogy az összefogás gondolatát címekben is meghirdették. Gondoljunk a „kéve”, majd a „kalangya” jelképére! A *Vajdasági Írás* is a „kollektív megnyilatkozást” hirdeti, s valóban, igyekszik elkerülni az eszmei konfrontációkat, s meg akarja nyerni mind a *Napló* jellegzetesen polgári világszemléletű íróit, mind pedig a *Szervezett Munkás* körül csoportosult kommunista, baloldali világnézetű alkotókat – több-kevesebb sikerrel, hiszen valójában az akkori társadalom, valamint a jugoszláviai magyar irodalom immár az éles osztálytagolódás képét mutatja. A szerkesztés szempontja ugyanakkor, hogy közleményének zöme eredeti mű legyen, „hittel, gonddal és szeretettel megírt írások, melyeknek sohasem üzleti érdek, hanem belső szükség vagy lelkes eszményiség a szülői. Tisztán, színesen és szabadon akarjuk adni önmagunkat, mondanivalóinkat mint boldogan buzogó, gát nélküli álm...” A programadás külön is hangsúlyozza a délszláv kultúrával és a magyar irodalmakkal való kapcsolatok szükségességét, jelezve, hogy a jugoszláviai magyar irodalom jellegét meghatározó mozzanatok legtöbbjét ekkoriban már tisztán lehetett látni. Íme:

„De ha a Vajdasági Írásnak nincs is iránya, mégis vannak kötelességei, melyeket különleges kulturális helyzete jelöl ki számára. Első kötelessége az, hogy a szerb-horvát kultúrával keressen szoros és megértő kapcsolatot. A megértés első feltétele a megismerés, s ezért a Vajdasági Írás ismertetni fogja a szerb-horvát kultúra értékeit. Ebben a munkában segítségünkre jönnek azok a neves és nagyszerű írók, akik egyúttal ismerői és megértői a magyar irodalomnak...”

A *Vajdasági Írás* két évfolyama lényegében tükrözte ezt a szerkesztői programot, jól elgondolt rovataiban megszólalt a jugoszláviai magyar irodalom minden jelentősebb alkotója, felvonultatta *Újarcú magyarok* című sorozatában az akkor fellépő magyar írókat Szlovákiából, Romániából és Magyarországról, megszólaltatta a délszláv irodalom olyan jeles egyéniségeit, mint Veljko Petrović vagy Ivo Andrić, közölt idegen költőket (Goethe, Rilke, Ada Negri, Jules Romains). Figyelő című rovata aránylag gazdag könyvszemlével dicsekedhetett. Közölt metszeteket és zeneművet is. Néhány nagyobb lélegzetű mű is napvilágot látott a folyóiratban: Kristály István kisregénye, a *Lelkek a porban*, Szenteleky Kornél regénye, az *Isola Bella*, és drámája, *A fény felgyúl és ellobog* és Farkas Geiza *Kamaszdrámák* című tanulmányosorozata.

A *Vajdasági Írás* 1929-ben szűnt meg, részben anyagi okok, részben a mind nehezebben végezhető szerkesztőségi munka, kézírathiany, írói és olvasói érdektelenség miatt, de a gátló körülmények közé kell sorolnunk a gazdasági világválság Jugoszláviában is érezhető hatását, az ország politikai helyzetének a romlását, ami a hírhedt január 6-ai diktatúrában lepleződött le a legbeszédesebben.

Tény azonban, hogy a *Vajdasági Írás* volt az első nagy szándékú és jól tervezett folyóirat, amely már mentes volt azoktól a kezdetleges vonásoktól, amelyek a *Fáklya* és az *Út* arculatát jellemezték.

SZENTELEKY KORNÉL

Irodalmunk fordulópontján, a húszas évek végén és a harmincas évek elején az irodalmi vezér Szenteleky Kornél, a két világháború közötti korszak legmarkánsabb, legkiemelkedőbb, alakulásában legnagyobb szerepet játszó egyénisége. Kivételes jelentőségét már a húszas évek elején elismerték kortársai, akik irodalmunk Kazinczy Ferencét tisztelték benne, a harmincas években pedig már irodalmi társaságot alapítottak nevével.

ÉLETE. A görögkeleti egyházi anyakönyv szerint 1893. július 15-én született Pécsen, majd egy rövid erdélyi tartózkodása után szüleivel Zomborba kerül, mely gyermek- és ifjúkorának városa lesz. Érettségi után Budapesten tanul, 1916-ban, már árván, mert apja korán meghalt, szerzi meg orvosi oklevelét. A háború végén a magyarországi Garán orvos, majd 1920-ban hazaköltözik, és Szivácon kap állást; itt él és dolgozik haláláig. Sokat betegeskedik, többször utazik külföldre tüdőbaját gyógyítani, a gyógyulás reménye nélkül. 1933. augusztus 20-án halt meg Szivácon.

A KÖLTŐ. Szenteleky Kornél nemcsak verseiben költő, hanem prózájában is. Költőinek nevezhető világkép az övé; kétféle erő működik benne: egyrészt tagadja a világot, másrészt vágyakozik az élet után, amely szüntelenül elérhetetlen messzeségbe tűnik előle. Az élet az ilyen élményvilágban a vágy ostromolta Szépség, de minden, ami van, az rút, és Szenteleky szavával: profán, tehát nem élet és nem szépség. Nem véletlen, hogy Ady költészete bővölte el, és hogy Tóth Árpád líráját tudta a magáéhoz oly közelinek. A „szomorúság és a fájdalom” költőjének nevezték már a húszas években, és „szép pesszimizmusnak” látták a borongó, vágyakozó, az életet el nem érő ember panaszkodását, mely verseiből és prózaversszerű írásából muzsikál felénk, hirdelve, hogy az Élet és a Szépség a vágyak világában, a mediterrán „Napfényországban” van, a költő pedig a csúnya valóságban kénytelen élni. Ez az élménye a húszas években kristályosodik ki, s ekkoriban találja meg költői tájait is: az egyiket, amelyikben élni lenne jó, s a másikat, amelyben élni kényeszerűl. Erre gondolva írhatta róla Fekete Lajos, hogy „Szenteleky Kornél idegen szépségek felé kutató tekintete mellett is a legbácskaibb költő... Ez a kettősség leginkább ott hangsúlyozódik, ahol a messzi szépségek elvesztése fölött vagy a környezete csömört keltő köznapisága fölött valami mindent átfogó nagy szomorúságban elcsuklik a hangja...” A derűs, gazdag, színekben tobzódó világgal szemben megfesti tehát verseiben „a lapos, tunya, közönyös síkságot”, hol nem pálmafát, csak „ákácokat” kínáló sivár valóságot lehet látni, hol por, sár és közömbösség fojtogatja a lelkeket. Verseskönyve életében ugyan soha nem jelent meg, de az *Úgy fáj az élet* (1925) című könyvének lírai prózája ezt az élményét hirdeti. „Panaszok, sóhajok, ámulások, vágyak, rajongások, nyöszörgések, elkábulások, csüggedések, álmok, emlékezések, meglátások, hazugságok, dalok, jajok, tünődések, mámorok, hívések, várások, lázadá-

sok, elfáradások, mindig csak érzések és érzések és érzések ... Ez a könyv rólam szól, ez a könyv csupa líra, szerénytelen alanyi költészet tisztességes poétikai formák nélkül...” – írta.

A szép álmok és sivár jelen, az álom és a valóság ellentétei ihletik tehát, s ez kísért fel nagyobb lélegzetű szépprózájában is.

A REGÉNYÍRÓ. Két regénye is a fenti érzelmi és gondolati ellentétekre épült. A *Kesergő szerelem* című kisregényét még a kezdő, éppen Pestre érkezett egyetemista írta 1914 tavaszán, de csak évekkel később látott napvilágot. A *Hét* című lapban, amelynek állandó munkatársa, majd könyv alakban is 1920-ban. Egy lírikus regénye a *Kesergő szerelem*, s abban a körben fogant, amelyet Krúdy Gyula neve jelez a magyar irodalomban. Hőse, Lengváry, bátortalan szerelmes, s úgy járkal Pesten, mintha nem is élne, csak álmodna. Akkor változik meg élete, amikor szíve bánatát cipelve Z-be (kétségtelenül Zomborról van szó) érkezik, hogy ott a helyi újság szerkesztője legyen. Újabb szerelem szövődik, feledi pesti bánatait, és kigyógyul melankóliájából is, a regény végén pedig a friss és beteljesülést ígérő, valamint a Pestről hozzáérkező régi szerelem elől egy fonnyadó színésznővel Velencébe szökik. Pasztelles, álomszerű pesti képek és éles, részletes vidéki rajzok teszik érdekessé ezt a meseszövéseben még bizonytalan, ifjúkori Szenteleky-művet.

Az *Isola Bella* című regénye (1931) áll az író pályájának szinte a végén, hiszen ez a műve az utolsó nagyobb lélegzetű alkotása. Önélet-rajz valójában ez is, mint volt a *Kesergő szerelem*, s ihletének a forrása az *Úgy fáj az élet* kapcsán emlegetett világélmény, most már azonban a szintézis igényével egyetemben: itt sikerült érzelmi és gondolati síkon egységbe foglalnia, a líra felé közelítve, vékony cselekményszálon futtatva, legszemélyesebb élményeit és gondolatait. Az egykori kritika szerint az *Isola Bella* „a legbensőbb lelki élet eseményeinek a meséje”: „Hiába keresünk drámai feszültséget, meglepő fordulatokat, kalandos, idegfeszítő bonyodalmakat, de annál gazdagabb változatosságban vonulnak fel előttünk eszmék, társadalmi és lelki problémák, érzelmek...”

A mű előterében koreszmék állnak, amelyeket Szenteleky az impresszionista képek sorába szinte tézisszerűen épít be. A polgári humanizmus eszméjére és a pacifizmusra esküvő író hirdeti ebben a regényben nézeteit, s a maga módján a kor legjelentősebb kérdéseire szól hozzá, elmondva Szabolcs – a mű főhőse – és a dán Inge szerelmének történetét, amely Isola Bellán szövődött, ebben a csodás, mediterrán paradicsomban. A férfi szeretetvallást prédikálva megintatja Inge világát, aki az osztályharc híve, és kommunistának vallja magát. Valójában azonban Ingét nem északok győzik meg Szabolcs vélt igazáról, hanem a szerelem, még inkább pedig a szerelmükben megfogamzott új élet. A regény háttéréből viszont a fasiszta Olaszország képe rajzolódik ki.

A regény értékei elsősorban a lírai, impresszionista részletekben és hangulatleírásokban vannak, ezekben játszódik le az olasz sziget átváltozása is „paradicsommá”, írói vágyképpé, s oldódnak fel élet és álom dilemmái: „Sok-sok szürke, ólmos, vergődéses nap után végre partra ve-

tődtem az Időnek, az Életnek ezen a kis szigetén” – mondja a hős, s miközben elragadtatott részletek festik Szabolcs mámoros hangulatát, eksztázisában fel-feldereng az immár háta mögött tudott otthoni világ képe: „Otthon elfullad a verőfény, a görnyedt, fanyar napok árnyai alatt lelkem mosolya eliramlik, mint a csodaszarvas, és a mimózák finom, halovány illatára rátípor a kemény, csizmás trágyaszag...” Ezen a „boldogság-szigetén” megjelenik tehát az otthoni, a bácskai élet képe is: „Kicsinyes, verébfejű emberek. Önzés és settenkedő rosszindulat. Lomha, szürke napok, melyek üres tarsollyal, szenttelen arccal kullognak a temető felé. Aktivitásod, nagy akarásaid lélegezni sem tudnak a fullasztó porban...”

A két regény megírása közötti időszakban született elbeszélései, tárcái, reflexiói zömükben a kisvárosi polgári lét villanásait örökítik meg. Ám sem ezek, sem pedig drámai művei nem érnek fel az *Úgy fáj az élet* vagy az *Isola Bella* eredményeivel.

TANULMÁNYAI. Szenteleky tanulmányírói kedvének nagy lobbanása a húszas évek elején következett be, bár már a tízes években *A Hét* becsült és szorgalmas kritikusa és a képzőművészeti élet krónikása volt, s írt már orvosi szaktanulmányt is.

Sziváci megtelepedése után első tanulmányaiban a kortárs európai művészetekben lejátszódó események foglalkoztatják: megírja nagyobb lélegzetű tanulmányát *Törekvések és irányok a modern művészetben* címmel, és elemzi a verbászi Pechán József festészetét *Színek és szenvedések* cím alatt. Pechánról szólva már a vajdasági művészsors problematikáját érzékeli, és a festőt lelki rokonának tudja: „Nagy művész volt – írta –, de azért szelíd, szerető melegség áradt belőle, megértő volt és megbocsátó. Pedig bizony sokszor, ó, nagyon sokszor nem volt, aki megértette volna, nem volt kinek győnni, kinek panaszkodni, kinek ábrándokról és távoli üstökös pályákról beszélni – mégis ő sose vonult vissza gyűlölködés némaságba, mogorva magányosságba...” S nemcsak azt állapítja meg, hogy Pechán „hatalmas, de kettétört, ki nem bontakozott tehetség volt”, hanem azt is, hogy „a mi bágyadt, balog, örömtelen életünkben” volt kénytelen élni. A *Törekvések és irányok a modern művészetben* című tanulmányában a tízes és a húszas évek képzőművészeti, irodalmi, zenei törekvései felett tart szemlét, és a kereső, új utak és lehetőségek után kutató művészet jogosságát hirdeti, s észleli, hogy a század szelleme a szubjektív irányzatoknak kedvez, s hogy az ilyen művészetben „nem a természet, a történet leírása a cél, hanem az író érzésvilágának a feltárása”.

Kritikusi munkássága 1922-ben kezdődik, most már a jugoszláviai magyar szellemi élet eseményeire figyelve, és tevékeny részese majdnem minden vitának, legtöbbször döntőbíróként, majd polémiák cselekvő hőseként is. Irodalmi életünk szempontjából jelentősek azok a tanulmányai és vitacikkei, amelyeket működésének utolsó öt esztendejében írt. Ezek mutatják a legegyértelműbben útját is a „vajdasági irodalom” tagadásától az írástudó felelőssége kérdésének felvetésén át a „helyi színek” elmélete megfogalmazásáig.

Tanulmányírói, kritikai munkássága sokirányú és változatos volt. Figyelme a magyar irodalom jelenségein éppúgy elidőzött, mint a világ-irodalmi vagy sajátosan vajdasági és jugoszláv irodalmi kérdéseken és jelenségeken, s még nyelvi kérdésekről is értekezett. Ettől a munkájától elválaszthatatlan szerkesztői tevékenysége. Szerkesztett folyóiratokat (*Vajdasági Írás*, *A Mi Irodalmunk*, *Kalangya*), bevezetőivel pedig rangos könyveket mutatott be, például Herceg János első novelláskönyvét, Balázs G. Árpád Ady-illusztrációinak könyvét stb.

Munkásságának az íve az „élet helyett írás” gondolatából indult a tízes évek derekán, ám az írás és az élet harmóniájának a megkívánásához érkezett, anélkül, hogy szándékait ki tudta volna teljesíteni. Ebben korai halála akadályozta meg.

Műveinek kiadásai: *Szenteleky Kornél irodalmi levelezése 1927–1933*. Zombor–Budapest, 1943; *Holnap–holnapután...* (elbeszélések), Újvidék, 1944; *Ugartörés* (tanulmányok), Újvidék, 1944; *Krónikák*, Újvidék, 1944; *Isola Bella* (regény, 2. kiadás), Újvidék, 1944; *Ugartörés* (Szenteleky Kornél válogatott írásai), Novi Sad, 1963; *Gesztenyevirágzás* (Szenteleky Kornél válogatott írásai), Novi Sad, 1963; *Egy fáradt szív szerelmei* (egybegyűjtött írások, 1914–1920), Újvidék, 1988; *Nyári délelőtt* (egybegyűjtött novellák, regény 1923–1933), Újvidék, 1993; *Szerelem Rómában* (egybegyűjtött versek, lírai prózák, versfordítások 1922–1933), Újvidék, 1995.

EGY INTERREGNUM

A húszas évek második felében megfigyelhető eleven pezsgést egy több esztendeig tartó interregnum követte, amely után irodalmunk újabb frontjai rajzolódnak ki, s mind kétségtelenebbé vált, hogy irodalmunk új politikai-társadalmi körülmények közé került. Megváltoztak az irodalom viszonyai is: a *Szervezett Munkást* a királyi diktatúra hallgatatta el, a *Vajdasági Írás* megszűnt, a Pécsről érkezettek legtöbbször pedig továbbindul vagy Magyarországra (Haraszi Sándor, Tamás István, Fekete Lajos, Csuka Zoltán), vagy a Szovjetunióba (Somogyi Pál), de Pestre megy Debreczeni József és Herceg János is. Vannak azonban, akik most érkeznek: Kázmér Ernő Csehszlovákiából jön, Gál László pedig olaszországi és magyarországi bolyongások után tér vissza szülőföldjére.

Az is nyilvánvalóvá vált azonban, hogy a *Reggeli Újság* irodalmi melléklete, *A Mi Irodalmunk*, még ha Szenteleky Kornél szerkesztette is, nem tudta pótolni a megcsappant lehetőségeket. Ezzel magyarázható, hogy a húszas évek végén és a harmincas évek legelején fellépő új írónemzedék folyóirat-indítással próbálkozik. 1929-ben Herceg János megjelenteti *IKSZ* című lapját, 1931–1932-ben a szabadkai fiatalok megindítják *Őrtűz* című lapjukat, majd *Vajdaság* címen adnak ki folyóiratot, de ez is megszűnik, s a *Tovább* indul, majd ismét az *Őrtűz* feltámasztásával kísérleteznek. Újvidéken *Zivatar* címmel indul folyóirat. Ezekkel a kezdeményezésekkel ellentétben az 1932-es meginduló *Kalangya* és az

1934-ben induló *Híd* bizonyult csak életképes vállalkozásnak, bár még a harmincas évek második felében is fel-feltűnik egy-egy újabb, rövid életű folyóirat vagy hetilap (*Hétről-Hétre*, *Jugoszláviai Magyar Írás*, *Vojvodinai Szemle*, *Ék*).

A fojtogató közömbösség látványa egyrészt, s a fiatalok lelkes tervezése, alkotói kedve, irodalmi optimizmusa másrészt, jellemzi ezt a pár esztendő. Szenteleky Kornél 1930-ban például így látja irodalmunk helyzetét: „Mindig a por a győztes, a végtelen hatalmú por a szellem minden törekvését elbágyasztja, beszitálja, lassan megfojtja és eltemeti. Ha a jugoszláviai magyar irodalomról őszinte beszámolót kellene adnom, akkor mindenesetre egy újabb – talán nem is minden eredetiség nélküli – por-ének, vagy por-dráma témáját kellene felvázolnom. Mert a felpirosuló akarások, a lendületes ígéretek szelíden, szürkén, egyre csituló lelkiismerettel belefeküdtek a langyos, vastag bácskai pordunákba...” A *Vajdaság* című folyóirat 1932. július elsején megjelent első számában mintha Szenteleky pesszimizmusával perlekednének. „A Vajdaság azonban be akarja bizonyítani, hogy nem kizárólag a publikumtól függ az, legyen-e folyóirat, könyv az ő asztalán s hogy nem kimondottan a kezdők az oka annak, hogy három folyóiratot sokall a vajdasági olvasóközönség. S most, amikor jugoszláv területen írókat keresnek a közönséghez, azt hisszük, szerény, de reményteljes jelentkezésünk aktuális, s nem marad figyelmen kívül. – Fiatalok vagyunk. Megértettük a haladó, vajúdó idők szavát. Megtaláltuk az életár sodrát, hogy hajónkkal el ne maradjunk...” Majd tovább: „Néhány szépreményű, de reális és dolgozó ifjú – alig túl a húszon – elhatározta, hogy megindítja a »Vajdaság«-ot, amely az új és még névtelen alkotóknak helyet és érvényesülést ad. Ezek az ifjak mentesek minden tradíciótól és eddigi iránytól. Még a munkaszeretet is új bennük. Nyitott szemmel járnak az életben: nem redakciók pultjai mögül és a sajtón keresztül tapogatták ki az élet pulzusát, hanem ott settenkednek, ahol eszmék és tettek születnek ma...”

Jellemző ennek a bevezetőnek két utolsó bekezdése is, amely művelődési programjuk lényegét tartalmazza:

„Mutatni akarunk tudást, művészetet és életet, úgy, hogy e három szorosban egymásba gyökerezzenek. Hogy amennyire gyönyörködtetni képes, annyira hasznos is legyen. (Nem tetszik majd az, ami érdek nélkül szép!)

Még nem bontakozott ki semmi tisztán, de már az új irány – a régi töredéknél százsorta egységesebb és hasznosabb – képviselőjében lép a küzdő porondra az ifjú »Vajdaság«.”

A „HELYI SZÍNEK” ELMÉLETE

A „couleur locale”-nak, a „helyi színek”-nek az elméletét Szenteleky Kornél dolgozta ki a húszas évek végén és a harmincas évek elején, ám tanulmányaiból kiszűrhető, hogy ennek az elvnek a gondolata már a húszas évek elején is foglalkoztatta: amikor a háború utáni modern művé-

szeti törekvéseket vette szemügyre, már akkor azt figyelte, hogy ez a művészet „miként változik hely, idő és egyéniségek szerint”. Útja azonban a felismerésig hosszú volt. „Mikor nyolc esztendő előtt egy lexikonban azt olvastam, hogy vajdasági író vagyok, bevallom, kissé bosszankodtam – írta *Új lehetőségek – új kötelességek* című tanulmányában. – Akkortájt valóban úgy festett a dolog, mintha ez a jelző a vidékiességgel, a mucsaisággal lenne egyenértékű. Pest centrizmusa még megdönthetetlennek látszott, olcsó élcek éltek bennem a pökhendi módon gúnyolt »jó vidékről«... Azóta azonban sokat fordult a világ, megváltozott az emberek érték- és életszemlélete, de talán még most sem jutottunk el az új élet öntudatához, új kötelességünkhöz, új felelősségünkhöz...”

Szenteleky elméletéhez az esztétikai indítást a francia Taine-től kapta, aki a hely, az idő és faj hatását vizsgálta a művészetekre a múlt század második felében. De bátorították az ún. regionális írók, akik világhírnévre tettek szert a maguk kis világát, régióját festve. Hivatkozik a lengyel Reymontra, a norvég Knut Hamsunra, az olasz Giovanni Vergára és a magyar Tömörkény Istvánra is. Nézeteinek lényegét a következő három tételben foglalhatjuk össze:

1. „Nem az a fontos, hogy a történet Bácskában vagy Bánátban játszódjék le, hogy a környezet színei megfeleljenek az idevaló táj színeinek. A szellem a fontos. A szellem, amit az író a színeken túl megérez, s amivel az író némi közösséget érez...”

2. „A lényeg az, hogy igazi életet, igazi márt adjon az író. Az, aki egy bácskai faluban ábrándos, rokokós andalúziái történeteket ír, az ügyes írásművésszé nőheti ki magát, de nem lehet igazi mai író. Az igazi írónak élnie kell a mában. Bele kell kapaszkodnia az idő, a talaj, a tények, a társadalmi adottságok pozitívumába...”

3. „Írástudók vagyunk, a holnap elhivatott építői. S akkor nem szabad megtagadni a földet, az időt, amelyben építeni kötelességünk...”

Elmélete termékenységet példázni novellaantológiája, az *Ákácok alatt* volt hivatott. Ennek a bevezetőjében adta elméleti alapvetését, a kiválasztott elbeszélések pedig a szemléltető igazolását annak, hogy van olyan jugoszláviai magyar írói alkotás, amelyben a keresett és kívánatosnak tartott szempontok fellelhetők.

A „helyi színek” elmélete vitát is provokált: Havas Emil *Vicinális irodalom* című írásában bírálta Szenteleky nézeteit, mondván, hogy a színhely ugyan lehet Újvidék vagy Szabadka, azonban az ott játszódó „történetek nem ennek a talajnak a különleges, egzotikus termékei”, hanem „az univerzális embersors jelenségei”, és éppen ezért nincs is alapja a „helyi színeknek”. Szenteleky válaszában ismét kifejti elméletének főbb ismérveit, világirodalmi példákkal érvel, s többek között kitér arra a kérdésre is, hogy „mi a vajdasági író feladata”. Erre a következőképpen válaszol: „Az, hogy szegyenkezve megtagadja a jelzőket, amelyek hovatarozását meghatározzák? Az, hogy egyedül ő ne tartozzon népéhez, hogy ne nyúljon e föld életéhez és problémáihoz, mert ez már a

pesti kávéházak üresen és lelketlenül gúnyolódó nyelvén szólva: vicinális irodalom?...”

Szenteleky elmélete a *Kalangya* körül csoportosult írókat befolyásolta, ám tiszta, Szenteleky elképzelte formájában szinte senki nem tudta megvalósítani.

A KALANGYA

A *Kalangya* című irodalmi folyóirat első száma 1932. május 1-jén jelent meg. Szerkesztője Szenteleky Kornél, társszerkesztői Csuka Zoltán és Bencz Boldizsár voltak. A cím egyúttal programot is jelentett, miként azt a *Kalangya* jelszava is hirdette: „Gyűjtsd a termést kalangyába!” Az új folyóirat célkitűzéseit Szenteleky Kornél fogalmazta meg *Köszöntjük az olvasót* című bevezetőjében:

„Köszöntjük az olvasót, aki némi kíváncsisággal és talán már kevesebb bizalmatlansággal veszi kezébe az első számot, mert hiszen ez az első szám nem is az első szám, nem bizonytalan nekivágás járatlan csapáson, hanem folytatása és újrakezdése annak az útnak, amelyen a Vajdasági Írás közel két esztendeig ment fokozódó szellemi erővel és elismeréssel. A *Kalangya* tulajdonképpen a Vajdasági Írás folytatása, sőt még több szeretne lenni, mint elődje...”

Mi minden értéket össze akarunk gyűjteni, mint ahogy a gazda minden életet, minden kalászt kalangyába gyűjt. A jugoszláviai magyar irodalom minden olyan alkotását, amely egy irodalmi szemlébe illik és kívánkozik, a *Kalangya* szeretettel összegyűjti és bemutatja. Ezért a *Kalangya* úgy itt az országban, mint a külföldön hűen, őszintén és büszkén fogja reprezentálni irodalmunkat.

A *Kalangya* kötelességének tartja továbbá, hogy művészi átültetésekben bemutassa a jugoszláv irodalom kiváló értékeit, mint ahogy a Vajdasági Írás is tette. Mi tudjuk legjobban, hogy milyen fontos egymás megismerése, hiszen minden félreértés és ellentét okozója egymás nem ismerése vagy félreismerése. A két kultúra közötti hídverés életünk egyik legnemesebb feladata...”

A *Kalangya* történetének három korszakát különböztetjük meg. Az első négy évfolyamra lényegében Szenteleky Kornél személye és programja nyomta rá bélyegét, itt érvényesült hagyománya is a legegyértelműbben. Nyílt, egyszerre három irányban is intenzíven tájékozódó volt akkoriban a *Kalangya*: a jugoszláviai magyar irodalom alkotói munkásságát közvetíti, figyeli a délszláv irodalmakban lejátszódó folyamatokat és az irodalmi élet új eseményeit (frissen reagál például Miroslav Krleža műveire Csuka Zoltán ismertetői révén), kapcsolatokat épít a magyar irodalmakkal, s olyan írókat is közöl, akik akkor még kezdők, ám később jelentős alkotói lesznek a magyar irodalomnak (Radnóti Miklós, Veres Péter, Szentkuthy Miklós), vállalkozik Németh László írásainak kiadására: több jelentős Németh László-mű a *Kalangyában* lát napvilágot

(Ember és szerep, később *Tanú-évek*, VII. *Gergely*, *Papucshős*), s figyeli a világirodalmat is.

A második, körülbelül az 1936–1941 közötti időszak a *Kalangya* válságának, majd irányváltásának a korszaka: Szirmai Károly, aki Szenteleky Kornél halála után szerkeszti, lépést akart tartani a harmincas évek irodalmi-szellemi fejleményeivel, s többek között harcot indított a dilettantizmus ellen. Ennek az lett a következménye, hogy a *Kalangya* színvonala magasabb, emelkedettebb lett, de munkatársainak tábora megcsappant, kimondottan szépirodalmi jellege is megváltozott, s a tanulmány és a könyvbírálat kapott nagyobb teret. E korszak legjelentősebb vállalkozása volt Madách Imre *Az ember tragédiája* új szerb nyelvű fordításának megjelentetése a magyar–szerb kulturális együttműködés erősítésére, valamint a *Híddal* és a baloldali jugoszláviai magyar írókkal való egyezmény létrehozása. A *Kalangya* ezekben az években anyagi nehézségekkel is küzdött, több évfolyama foghíjasan jelent csak meg.

A harmadik, 1941 és 1944 közötti korszaka a megszállás idejére esik. Ebben az időben Herceg János szerkeszti a *Kalangyát*, s a folyóirat ki nem mondott, ám annál inkább látható programja a regionalizmus képviselője volt, hirdelve a magyarok és szerbek életének sorsközösség jellegét: ismeretelői felölelték az egykori szerb irodalom egyéniségeit, a fordítások révén pedig a szerb hősdalokkal, horvát és szlovén írókkal ismerkedhettek meg a folyóirat olvasói. A *Kalangya* utolsó száma 1944 nyarán jelent meg.

A KALANGYA ÍRÓI

A *Kalangya* a Szenteleky hirdette „összefogás” jegyében készült, és szerepeltek benne mind a politikailag balra, mind a jobb oldalra tartó írók, törzsgárdája viszont, Szenteleky nyomán, liberális polgári szemléletű volt. Írói köre valójában nem alakult ki, bár néhányan elsősorban a *Kalangyában* jelentették meg műveiket (Kázmér Ernő, Szirmai Károly, Herceg János).

A *Kalangya* körül néhány tragikusan félbemaradt írói egyéniség is feltűnt. Sziráky Dénes Sándor (1905–1943?) – Szenteleky szerint – a legtehetségesebb fiatal költő volt a harmincas évek elején. Emberi egocentrizmus és költői miszticizmus szövelt meg expresszionista képalkotású és nyelvű verseiben. Különösen érdekes a *Harangozó asszonyok* című tízrészes verse, amelyben a szerelem életképét festette a XVIII. századi magyar nyelv archaikus újratelentésével. Aranyady György (1913–1935) is Szenteleky felfedezettje volt, s novellái erős prózairót sejtettek.

Termésük bőségével a *Kalangyában* is szereplő népies irányzat képviselői tűntek ki. Kristály István (1890–1944) a *Naplóban* indult, s egyetlen novelláskönyve (*Tisza menti május*, 1929) még a lírai expresszionizmus körében mozgó, a paraszti világ tragédiáit ábrázoló írónak mutatja. A harmincas években a természetben lapuló érzelmesség hatalmasodik el írásain, s ennek következtében a kezdetben még erősebb szociális hangja is elhalkul. Az emberábrázolás és a történés nem foglalkoztatja:

hősei valójában lírai bábok, akik ösztöneikkel tapogatóznak a világban. Ám hajlamos az élet egyes tényeit mitikussá növeszteni. A „föld” mítoszát ünnepli a legszívesebben és a legnagyobb írói lelkesedéssel. Cziráky Imre (1897–1973) a népies novellához Gárdonyi Géza Göre Gáborának parasztszemléletéből kiindulva jutott el, s vált a harmincas évek legnépszerűbb, legolvasottabb írójává. Novelláiban jól megfigyelt alakokkal, az anekdotikus irodalom erényein csiszolódott cselekménybonyolítással, dicséretes írói mértéktartással találkozunk. A jellegzetesen paraszti „kis világ” írója volt, novellatípusának a helyét pedig a tárcairodalomban jelölhetjük ki. Új kiadásban jelent meg a *Mihál bácsi levelei I–II.*, valamint a *Mifelénk* című novelláskönyve 1997-ben Becsén.

A *Kalangya* költői közül Bencz Boldizsár és Dudás Kálmán érdemel különösebb figyelmet. Bencz Boldizsár (1910–1949) byronos egyéniség volt, az élet szélsőségei tartották vonzaskörükben, vándor, aki eljut Algírba is, de nyugalmat nem találva ismét hazatért. Önemésztő szenvedélyek, világfájdalmas nyugtalanságok, az élethez való misztikus jog hirdetése lelkesítette, de érezte a vágyak és a valóság konkrét, a vidéki világ életéből fakadó ellentmondásait is. Költészetében Ady versvilágának nyomában járt, s az expresszionisztikus kifejezésforma gyújtotta lánggra. E kettő ötvözetéből alakítja ki sajátos szabad versét is, amelyben a szimbólumokat expresszionista módon kezelő költői gyakorlata a legteljesebben érvényesült. Fiatalabb éveiben a társadalmi elégedetlenség motívumai foglalkoztatták, s már-már forradalmi lendülettel írta stanzáit Bácskáról, amely már nem a bőség, hanem a nyomor tájait jelenti. Ám költészete a harmincas évek második felében misztikumba fulladt, és egykori intenzitását is elveszítette. Dudás Kálmán (1912–1983) szemlélődő költő, befogadó lélek, olyan, akinek a versírásra ösztönző ingerei a tájleírás csábításának, hívó szavának engedelmessé válnak elsősorban. Impresszionista költő volt: verseinek festői és zenei hatásai s az ezekből kiszűrhető hangulatok ihletik, élelményét pedig, éppen a fentiekből következően, legnagyobb sikerrel tájképeiben fejezi ki. Versvilága építésében egyaránt felhasználta a „nyugatos” magyar líra és a horvát modern költészet eredményeit, verskultúrája elmélyültével a nosztalgia és a tűnődés hangjai is autentikus zengést kaptak. Irodalmunk munkása 1948-ig volt.

RADÓ IMRE

A jugoszláviai magyar irodalom két világháború közötti időszakának legtermékenyebb regényírója Radó Imre (1885–1944) volt. Novellistaként kezdte pályafutását, majd a regényben lelte meg igazi műfaját, és 1918 után sorra jelentek meg művei itthon és Budapesten. Élményei a pénzképzet körül szerveződtek regényekké. Jellegzetes pénzregényeket írt, és a pénznek az ember életére gyakorolt hatását vizsgálta. Olyan életterületek meghódítására tett tehát kísérletet, amelyek nem voltak ugyan ismeretlenek a magyar irodalomban, de nem volt magyar író, aki

a pénz rejtélyes és titkos útjainak, bűvös varázsának és könyörtelen törvényeinek olyan ismerője lett volna, mint Radó Imre. Nem kevesebbre vállalkozott, mint arra, hogy a pénz szemével nézze az embert, és a pénz függvényeként láttassa az ember sorsát.

Első regényében, *A riport* címűben (1918) egy bankár és hazardőr történetét még a szerelem érzelmességének oldott atmoszférájában mondja el, *Az akarat szárnyán* címűben (1925) azonban már továbblép, és a pénz meg a társadalmi élet összefonódottságát is érzékeli. Karrier-regényében nem mechanikusan felfogott bábemberek mozognak: a pénz hatalmának és erejének emberbe költözött rajzát adja. Egy magyar Julien Sorel életét szövi ebben a művében, aki éppen olyan tudatos szenvedéllyel teszi életét a pénzben rejlő lehetőségekre, mint Stendhal hőse egykoron a papi reverendára. Legnagyobb ambícióval készült regénye a *Mélypont alatt* (folytatásokban a *Kalangya* 1933–1935-ös évfolyamaiban) című, melyben a társadalmi élet rajza már egészen előtérben van, s a pénz, a bank szelleme és törvényei – rejtve, de nem láthatatlanul – mint az emberi sorsokba avatkozó deus ex machina jelennek meg. Radót szenvedélyesen érdekelte a pénzemberek világa, s mindazoké, akiket a pénz bűvölete ebbe a világba csábított. Egzisztenciák varázstükrét tartotta kezében az író, s bár regényciklusra való anyagot halmozott fel itt is, hibátlannak ezt az alkotását sem nevezhetjük. A kritika ugyan dicsérte „folyékony és tömör stílusát”, emlegette „meseszövése biztonságát, a megcsinálásbeli aprólékos gondot”, de hangsúlyozta az író ismereteinek egyoldalúságát is, mondván, hogy nála „kevesebb az életnek s az embereknek intuíciós ismerése és az alkotó erő”. Életszerűségét kéri tőle számon kritikusi. Nem véletlen tehát, hogy hőseinek legtöbbjét külsőségeiben tudja ábrázolni elsősorban, bár majdnem minden művében találunk egy meggyőzően megrajzolt életsorsot is. Szemmel látható, hogy Radót elsősorban a cselekményfolyamatok érdekelték, s csak másodsorban ezeknek a folyamatoknak emberi sorsokba, társadalmi állapotokba való ágyazottsága.

Néhány novellája mellett figyelmet érdemel *Áram* című drámája is.

SZIRMAI KÁROLY

Szirmai Károly (1890–1972) a húszas évek derekán érkezett haza, írói tapasztalatokkal tarsolyában, hiszen első novellái a század első évtizedének végén jelentek meg. Írói kibontakozása gyors volt: a harmincas években már Szenteleky Kornél örökébe lépett, és 1941-ig szerkesztette a *Kalangyát*. Pályája nem teljesedett ki egyenletes ütemben: eruptív korszakait a hallgatás éveit váltják fel. S nem egynemű a termése sem. „Kétlelkű” író ő. Misztikus, lázas víziók és realista történetek vonulatát különböztethetjük meg művében. Ugyanakkor alapvetően lírikus alkatú és szemléletű író, holott opusa prózai műfajokból épült. Prózaíró, aki legihletettebb pillanataiban verset ír még elbeszéléseiben is.

Nem „verstelen poétája” azonban irodalmunknak. Pályája első szakaszában expresszionista jellegű verseket is írt, amelyek alapján a két világháború közötti irodalmunk egyik legjelentősebb költői egyéniségének is tarthatjuk. Formájukban is a versépítés hagyományos módját követő költemények, prózaversek és olyan elbeszélések sorolhatók közvetlenebb lírai megnyilatkozásai közé, amelyekben mind az írói alapmagatartás, mind pedig a hangvétel a lírikust helyezi előtérbe. Szirmai Károly írói világának koordinátái láthatók ezekben a művekben: eltemetett világokról énekel, „toronyba zárt embert” lát, az elemberteledettség jajszavait figyeli, általában az emberi létezés legáltalánosabb, valóban egzisztenciális kategóriái foglalkoztatják, s mindezekhez lázas expresszivitással közeledik, elárulva, hogy az író tudatában az Élet képzete eredetileg a teljességgel volt egyenlő, amely az „örök ragyogás”. Ám az sem véletlen, hogy Szirmai műveiben gyorsan kifakulnak a „fény” motívumai, s csak ritkán villan fel a „jövő Napsugárházának” a képe a mindent elborító nagy sötétségben. A „létből való kimaradás” lírai élményét fogalmazza versben, prózában egyaránt sokáig. „Úttalan utak” képe rajzolódik fel, az elveszettség, a némaság, a fuldoklás látványa bontakozik ki, felsorakoznak a jeltelen sírok, a „falvak eltespedt embertemetői”, mögöttük pedig a „babonás messzi tengerfenék” – ami egykor a bácskai világ is volt.

Szirmai legsajátosabb műfaja, a vízió született meg az élményeknek ebben a körében, s mindvégig a látomás marad legszubjektívabb, leginkább az Én-t kifejező eszköze. Gyökerei az expresszionizmusba kapaszkodnak, életérzése ebből nő ki, szimbólumai is expressziókká tornyosodnak. A Szirmai-látomásban ugyanis a gonosz világ, a sötétség erői tombolnak, s nyerek el az élet szervezettségének, összefüggéseinek még látható vonásait is, ezért műveiben nemcsak az ember marad magára, hanem a világ is. Horizonttalanná válik minden, és az ősz, a tél, a köd, az örök szürkület, a vihar mítoszaiba öltözik, esetleg a porban fuldoklik, ennek következtében kozmikussá válik a vízió tájképe, kisiklik közvetlen tapasztalatunk köréből, és nemcsak feldereng, de el is uralkodik az ismeretlen és ellenséges világ képe. Ebben az ihletkörben születtek meg a Nagy Csönd Víziói, amelyeknek döbbenetesen erős darabja *Veszteglő vonatok a sötétben* című látomása, ide sorolhatjuk első kötetének (*Ködben*, 1933) számos darabját, valamint *Örvény* című gyűjteményének (1962) jelentős részét, elsősorban azokat a prózaversszerű alkotásokat, amelyek az élet lidércnyomásáról szólnak, s azt a „másik” világot festik, amely a reálisnak tudottban lappang, annak mintegy a lényegét téve.

Klasszikus értelemben vett novellát a víziókkal párhuzamosan kezdett el írni, s életművében a vízió és a leíró, történetet elmondó elbeszélés kettőssége figyelhető meg. „Vízióival egy elképzelt világba varázsol bennünket – írja Tomán László –, realista írásainak célja a minél pontosabb ábrázolás, s ebben gyakran a legapróbb részletekig ragaszkodik a valósághoz.” Ugyanakkor azt is megfigyelhetjük, hogy elbeszéléseiben, amikor közel marad a valósághoz, nem „költői”, hanem nyers a

prózája. Az ilyen novellákban különösen a kisváros és a kispolgári lét, a tisztviselővilág életét rajzolta. Van egy regénye is (*Katlanban*, 1958), önéletrajzát pedig *Önkeresés* címmel írta meg.

Legértékesebbek azonban látomásai, ez a „homályban játszó költészet”, amely egyedülálló irodalmunkban. Gyűjteményes kötetei külföldön jelentek meg: *Mindig elválni valakitől* (novellák, St. Gallen, 1976); *Az idő hidján* (elbeszélések, Stuttgart–New York, 1981); *Szavak estéje* (válogatott tanulmányok, bírálatok és irodalompolitikai cikkek, St. Gallen–Stuttgart–Sydney, 1978). *Veszteglő vonatok* címmel az összes 1910 és 1944 között keletkezett elbeszéléseinek, novellájának, versének kötete jelent meg Bordás Győző gondozásában Újvidéken 1990-ben.

BÖRCSÖK ERZSÉBET

A „helyi színek” elméletét a legkitartóbban talán Börcsök Erzsébet (1904–1971) igyekezett követni. Első nagyobb terjedelmű művét, *Sári* című kisregényét 1924-ben írta, valójában azonban 1931-ben tűnt fel *Vándor a Nisavánál* című elbeszéléssel, amely nemcsak egy új és tehetséges író felléptét jelentette, hanem egyben további útját is meghatározta: már akkor „vajdasági” novellát írt, amely egyúttal az írószemlélet tér- és időkategóriáit is meghatározta. De erre utalta az írónőt képzeletének valóságához tapadó jellege is: vagy az önéletrajz lehetősége sejlik fel írásaiban, vagy pedig a közvetlen tapasztalatainak a szélesebb körébe került emberi sorsok képe jelenik meg. Az egykori kritika Börcsök Erzsébet „új lélek- és tájhangulatát” emlegette, pozitívumaként pedig azt a bátorságot, amellyel a szerbek és a magyarok együttélésének problémáihoz nyúlt. A *Vándor a Nisavánál* kísérlete után *A végtelen fal* című regényében (1933) fejleszti tovább a témát, most már egészen tézisszerűvé formálva a novellában még erősebb érzelmességet. A történelem során többször is egymással szembekerült, de közös sorsban élő bánáti népek sorsélménye formálódott Börcsök Erzsébetnek ezekben a műveiben, s nem egy mozzanatában ez a „vajdasági” sorslátás Miloš Crnjanski felfogásához hasonlatos, hiszen Börcsök Erzsébet is a determináltságot és a fatalizmust hangsúlyozza, anélkül, hogy megtalálná a feszültségek feloldásának a lehetőségét – polgári korlátai miatt elsősorban. „Mert egyik a másikról hiszi az elfogultságot – olvashatjuk *A végtelen fal* című művében –, a gyanakvás növeli meg az ellentéteket ... míg el nem csitul a szél, míg rá nem eszmélünk, hogy egymáshoz kötözöttek vagyunk mi mindannyian... S így vergődünk, hullámsunk az érzésben, mint összekötözöttek, kiknek mosolyogva vagy acsarkodva, barátságban vagy gyűlöletben, de egymás mellett és egymásért kell élniök. Ez a sorsunk! Ez az átkunk. Bánátiak vagyunk...” Néhány szép, táj ihlette kép is szövődött regényébe – „helyi színeként”.

„Gyenge libretto, nemes írásművészet” – írta *A végtelen fal*ról Szirmai Károly. Senteleky Kornél „asszonyos regénynek” nevezi, s nem

alaptalanul, hiszen Börcsök Erzsébet a harmincas évek második felében megírja valódi asszonyregényét is *Eszter* címmel (1939); ezt a háború után egészíti ki. A női sors képe áll érdeklődésének előterében. Ezt ábrázolta *Sári* című regényében, egy lányportrét készítve, s nagyobb sodrással és ambícióval ezt ábrázolja az *Eszter*ben. Családragényében egy nagyobb arányú kompozíció lehetőségét is felfedezzük, bár szemmel látható, hogy elsősorban főhősnőjének, Eszternek a sorsa érdekli.

Novellái is Bánáthoz kötöttek, azokról az emberekről beszél, akik a Karas mentén élnek, romantikus ihletettséggel, nem lépve ki az anekdotikus novella kereteiből. Műveinek új kiadása: *Eszter* (regény), Újvidék, 1968; *Sári* (regény), Újvidék, 1971.

HERCEG JÁNOS

Az avantgárd harmadik hullámával lépett fel Herceg János (1909–1995) a húszas évek második felében a *Naplóban* lírai versekkel, a *Szervezett Munkás*ban elbeszélésekkel és tárgyias, helyzetfeltáró, tényközlő riportokkal. Valódi kibontakozása azonban a harmincas évek elején kezdődött, s majd csak a háború után mutatkozik meg sokoldalú érdeklődése és termékenysége. Szinte minden irodalmi műfajjal kísérletezett. Fordítói tevékenysége is impozáns.

Írói munkássága első lökéseit az aktivista-avantgárd irodalomtól kapta, ám nem egyoldalúan, s nem is valamelyik irányzat hatott rá, inkább az az irodalmi s vele összefüggő társadalmi és érzelmi atmoszféra, amit az avantgárd általában jelentett. Ezzel magyarázhatjuk, hogy otthon érezte magát mind a *Szervezett Munkás* képviselte aktivizmusban, mind az alapjaiban szürrealista prózavilágban, amely korai művészetét döntő módon jellemzi. Ennek jegyében készültek első kötetének (*Viharban*, 1933) novellái, amelyeket ma is legjobb írásai közé sorolhatunk. Szentteleky Kornél írt hozzájuk bevezetőt: „Nehéz eldönteni, hogy ebben a fiatal, ígéretes íróban több-e az erő, mint a poézis, lényegesebb-e kinyilatkoztatni valója, mint elbeszélő kedve. Megkapó álomképei, a valóság nyers, kegyetlen színeivel felépített szimbólumai mögött az élet törvényei és eltiport igazságai ágaskodnak iromba, olykor borzalmas formában.” Németh László Herceg János elbeszéléseinek „biológiai hitelét” hangsúlyozza, jellemzőként pedig azt mondja, hogy az író a „félhomálynak a költője, novelláiban a dolgok árnyékukban virágznak ki”. Már ekkor kifejezésre jut Herceg János legdöntőbb élménye, mely évtizedekre érvényes módon megszabta szemléletét. Az ember életét titokzatos hatalmak uralják, hirdetik novellái, kiszolgáltatottja tehát ezeknek a hatalmaknak, amelyek démonokként trónolnak benne és felette. Novellavilága is ennek megfelelően szerveződött, eltérni látszik az élet szokványos képétől, elannyira, hogy a történet egészen háttérbe szorul, s állapotpillanatok sorozataként jelenik meg. E korszakának van egy állandó novellahőse is: Kekez Tuna, akiről legsikerültebb novelláit írja.

A harmincas évek második felében a realista novella felé fordul a figyelme, háttérbe szorul a „költői” elem is, hogy tapasztalatainak adja át a helyét, a szürrealista „csoda” görögtüzét pedig a hétköznapi élet szürkébb színei foglalják el. A változáshoz nyilván Szenteleky Kornél „helyi színek” elméletének elfogadása is hozzájárult, részben pedig annak a szükségnek a felismerése, hogy nem pusztán a hősök emberi mivoltának, hanem társadalmi meghatározottságuknak a rajza is szükséges. Ezekben a novellákban tehát kevésbé látjuk vibrálni „a kaotikus mának igazságért, eszmékért vergődő lelkét”, de erőteljesebb vonásokban jelenik meg a „vajdasági” embervegetáció és emberi sors. Ezeknek a javát adta ki *Gyászoló kőművesek* című kötetében (1943). Tükrözték ezek az írások azt a felismerést, hogy a világ megállapodott, a hősök rendre „kis világuk” keretei közé szorultak, ritkán „csodás” az életük, s ami jellemzi, az inkább az, hogy „nem történik semmi”. Ekkoriban a legközvetlenebbül a félparaszti, félvárosi emberek életét rajzolja, különösen az iparosság érdekli, az a világ, amely igen sok vonását örizte meg a szilárd életrendnek, mégis ki van szolgáltatva érzelmi és társadalmi katasztrófáknak. E titokzatos, életbe avatkozó erők munkájának a felismerése Herceg János nagy élménye volt.

Az első novellák világa regényében, az 1937-ben megjelent *Tó mellett városban* élt tovább. Ez a mű az alkotásoknak abba a sorába tartozik, amelynek élén Papp Dániel *Rátótiakja* áll, s amelyet Szenteleky Kornél a *Kesergő szerelem* című művében visz tovább. Herceg is hangulatokból szőtt regényt, s neki sem a történet vagy a hősök rajza a fontos, hanem a nosztalgikus líra, amelynek hatása alatt valóban az élet és az álom határára jut el. Ezért nyilvánvalóan alig játszik szerepet a műben, hogy a városba új főispáni titkár érkezik, s nyomban egy anekdotikus afférba keveredik, majd a regény végén megszökteti szerelmesét. A regény valójában hangulattablók sorozatából áll, erős líraiság jellemzi, s az író figyelme elsősorban a festői részletelnél időzött, a jellemelek fejlesztésére, a cselekmény bonyolítására viszont alig gondolt.

Szépírói munkásságának kibontakozásával tanulmányírói szándékai is jelt adtak magukról. A húszas évek végén avantgárd pozíciókról indult *IKSZ* (Irodalom, Kultúra, Szemle) című folyóirat-kezdeményezésének a programja szerint célja a „progresszív értékek ismertetése, kicserélése és a kollektív értékek felölelése” volt; a harmincas évek elején könyv-kritikákkal jelentkezett, az évtized második felében pedig a tanulmány műfaját hódítja meg, s első írásai egy sajátos „vajdasági” kulturális program meghirdetését jelentik. Ilyen például az 1938-as *Cél és vallomás* című esszéje, melyben a jugoszláviai magyar irodalomról, az intellektuális feladatokról beszél, és mintegy Szenteleky örökébe lép. Álláspontját jól tükrözik témái is. ír a vajdasági szerb ifjúsági mozgalmakról, elbúcsúztatja Margalits Edét, a magyar–délszláv irodalmi kapcsolatok történetének nagy öregét, Szenteleky-tanulmányaiban pedig elsőként tesz kísérletet Szenteleky alkotói tevékenységének felmérésére, de készül esszéje Krúdy Gyuláról, könyvismertetése Németh Lászlóról és tanulmánya Papp Dánielről.

MAJTÉNYI MIHÁLY

Két regény és kétkötetnyi elbeszélés Markovics Mihály (1901–1974) termése a két világháború között. A fiatal író versekkel jelentkezett a *Naplóban*, majd ugyanennek az újságnak az 1927-ben meghirdetett regénypályázatán nyert díjat *Mocsár* című művével. Valójában ekkortól számíthatjuk írói pályáját.

Az expresszionizmus kínálta életlátás vonzásában alkotja műveinek első sorozatait. Ebben az ihletkörben született a *Mocsár* és íródtak azok az elbeszélések is, amelyek *Kokain* című kötetében (1929) láttak napvilágot. Regénye egykori bíráló is expresszionista színeire utalnak, mondván, hogy „a kisregény világa nem összhangzó és derűtől ragyogó, meseje nem ringat álomba, hanem komor, vészterhes idők szárnyzuhogását érezzük benne ... Nagy és rejtelmes szakadékok között imbolyognak a regény alakjai, akiket fátumuk sodor a mélybe”. Ami a *Mocsárt* és a körében keletkezett novellákat megkülönbözteti az expresszionizmus lehetőségeiből szövődött szépirodalomtól nálunk, az a fátumnak sajátosan megnövekedett szerepe. A regény mottójaként közölt berlini újsághír és annak kutatása, hogy mi is történhetett valójában, s hogy miért találkozott egy gyártulajdonos és egy orosz emigráns, volt gárdakapitány Berlinben, nyilván segítette a fiatal író, hiszen kész történetet kapott, amelyet csak részleteznie kellett, s megközelíthette azt a „tömény életet” is, amelynek kutatására a húszas évek második felében Szenteleky Kornél ösztönözte az írókat a Vajdaságban. Ma már azonban egészen nyilvánvaló, hogy a *Mocsár* valódi értékei azokban a vonulatokban fedezhetők fel, amelyek kívül esnek a regénycselekmény szorosabb értelemben vett körén. Ez csak arra volt alkalmas, hogy az író kényszerű motivációk nélkül bizonygathassa a véletlennek emberi sorsokat markában tartó hatalmát, hiszen a sorsszerűség kezét látta abban, hogy a két életpálya, a felfelé tartó gyárosé és a lefelé mutató orosz emigránsé találkozik.

Ilken, az egykori péklegény, majd gyáros, Majtényi Mihály első garabonciás, nosztalgiaikat érző hőse. Az ő típusa évtizedek múltán is foglalkoztatja, erről írja majd meg legjobb művét, a *Garabonciást*. Ekkor, a *Mocsár* írásának idején, még messze van konkrét hazai világtól, de már az első oldalak után a hangulatképekben felsejlik ez is, megszólal lírája, amely a lázasan és szaggatottan elmondott epizódokat körülfogja, hirdeti, hogy amikor a pomerániai tájat akarja festeni, s Lüneburgot, akkor valójában Becskereket látja, a bánáti síkot az ősz fehér páráiban, s ez az a világ, amelyet az expresszionizmus evokatív erejével megidéz.

Egyértelművé teszi a *Mocsár* világát, regénytechnikáját, az idegen világ és az író hazai képeinek sajátos összefüggését *Kokain* című novelláskötete. Ezekben az elbeszélésekben ugyanis az európai térségek már teljesen imagináriusak, hősei, mint az egyik novellájában a kutya a messzi Hollandiában, „égnek fordított fejjel szűkülnek közép-európai szomorú jajongással”. Az idegenben játszódó, meztelenül csak embert láttató, a sors szeszélyeit érzékeltető novellákban eredendően hazai, „vajdasági”

élmények keresik a kifejezés, a megjelenés lehetőségét. S nyilván az sem véletlen, hogy ezeknek a novelláknak egy része már-már expresszionisztikus prózavers, s az sem, hogy ekkor még nem is annyira az ember élete foglalkoztatja képzeletét, hanem, miként egykori kritikusa megállapította, „az ember mögötti nagy, sötét árnyék: a végzet”.

A harmincas évek elején Majtényi Mihály expresszionisztikus művésze fokozatosan elhalványodik, s amikor Szenteleky meghirdeti a „helyi színek” elméletét, művésze új irányt vesz, és lassan „vajdaságivá” válik, megőrizve első alkotói korszakának eredményeként a balladás életláttatás technikáját. Szemmel látható a változás a novellamenetekben is: maga a történet is érdekelni kezdi, elannyira, hogy eljut az anekdotához is. Életlátomása hétköznapi történetté alakult, melyben már csak a kifejeletben tűnik fel a végzet rőt fénye, mentesen a fatalizmusnak attól a logikájától, amely azelőtt uralta világát. S mesélni is kezd a harmincas években, ízesen és költőien elmondott történeteket alkot, amelyeket lírai színek és jól rögzített csattanók tesznek teljessé, miközben lemond a hosszabb lélegzetű elbeszélésformáról, hogy megalkossa a maga rövidebb novellatípusát, mely a karcolatot, a rajzot, az apróbb lírai futamokat is elbírja már. Hazai élményvilágának anyaga táplálja az aránylag ritkán jelentkező, alkotói problémákkal küzdő író művészetét, hogy rátaláljon itthoni „különös” alakjaira, s megjelje a világháború előtti világ képeiben s a háborút túlélte életrendben a maga sajátos világát, „helyi színeit”: Becskereken, a bánáti rónán, a Duna mentén, az iparosok világában.

Majtényi Mihály valószínűleg zombori évei során, az 1929 és 1937 közötti időszakban írott, majd 1944-ben már megjelenés előttinek mondott, de végül csak az író halála után, 1981-ben megjelent regénye a *Hétfelű sárkány*, amelynek egy pillanatban a *Fekete fű* címet akarta adni. Második regénye volt ez, de már távol az első, *Mocsár* címűtől és egészen közel a *Császár csatornája* esztétikai ismérveihez. A helyi színek hitvallója e regény írásakor Majtényi Mihály, érthető tehát, hogy nemcsak helyi, vajdasági magyar, hanem szerbiai szerb színei is vannak. Szociális indíttatású társadalmi regényt tervezett, átfogó életábrázolásra törekedett, éppen ezért bonyolult cselekményű regény tervét dolgozta ki, és a szereplők számát is megnövelte, majd a véletlenek kényének-kedvének szolgáltatta ki őket, akik azután ilyen módon jutnak el a tragikus végkifejletig. Ivo Benč bíró szépen induló karrierje börtönben zárul le, feleségének, a szerbiai paplányának, Zorának életútja zsákutcába fut, s a magyar orvos, Péter szerelme Zora iránt reménytelenné válik. A *Hétfelű sárkány* méltatója, Juhász Géza szerint, a regény színeinek és hangulatainak impresszionizmusa érdemel külön figyelmet: „Ez az impresszionista technika, ez az ecsetkezelés jellemzi a *Császár csatornája* táj- és társadalomrajzát is, sőt a legtöbb művét.” Majtényi Mihály íróként a bácskai Tisza melletti kisvárosban érzi magát otthon, amikor kisebbségbe szorult magyar család tagjainak magatartásában valami „csöndes feszültséget” érzett a Szerbiából idecsöppent. Nem rejtély tehát, hogy Majtényi Mihály

állandóan miért odázta műve kiadását, noha megírta folytatását is az *Így történhetett* című művében.

Császár csatornája című regénye (1943) Vajdaság-élményének megfogalmazási kísérlete, egyben az egykori „mocsár”-élményének felidézése és lokalizálása is. A regény megjelenését követő kritika a mű „fullasztó légkörét” emlegeti, melyet „a mocsár, láz, járvány, nagy tespedések és elvetélt akarások, reménytelenség és magárahagyatottság” képvilága áraszt: „Mindenütt sivár horizont – olvashatjuk. – A gyilkos Bácska, mely kiöl az emberből minden szárnyalást... Valami halálos mindig lebegett e táj fölött. Népek országútja és gyülekezőhelye is: dalmátok, szerbek, németek és magyarok, zsellérek és máshonnan jött nemesurak, rabok és francia hadifoglyok vonulnak elénk a könyvből...” A cselekmény történelmi regényt ígért: a Dunát és Tiszát összekötő csatornát megálmodó és megépítő Kiss József küzdelmes életét meséli el, az építés történetét vázolja, amelyben haladás és maradiság küzd Bácska közepén a XVIII. század utolsó éveiben. A regény valódi hőse azonban maga a csatorna, amelynek partján népek élnek. Kompozíciója nem egységes még, nem annyira regényt, mint inkább panorámát alkotott, előadás-módja is ehhez alkalmazkodott: rövid epizódok gyorsan váltakozó képei sorakoznak egymás után, s az író nagy kedvvel fest tájat és embert – impresszionisztikusan, már-már filmszerűen is.

KÁZMÉR ERNŐ

A harmincas évek elején érkezett Csehszlovákiából Jugoszláviába, és kapcsolódott a hazai magyar irodalmi életbe Kázmér Ernő (1892–1941?), ám nem a Vajdaság, hanem Zágráb, Dubrovnik, Belgrád volt a világa, ahonnan cikkeit, tanulmányait küldte a *Kalanyának* és szerte a világba.

Gazdag irodalmi múlt állt mögötte, mikor irodalmunk dolgozója lett. A tízes években Budapesten az akkor még polgárjogot nem nyert esztétikai világlátás képviselőjeként az északi népek, az oroszok, németek, norvégok, svédok irodalmának volt a szószólója és ismertetője. Azt a modernséget hirdette, amely Ibsennel adott jelt magáról, hogy azután kultusszá növe legyen divatos, a benne az igaz étellel egyesülő misztikum révén. Egyetlen könyvének, az *Idegen portréknak* (1917) tanulmányaiban is azokkal az írókkal foglalkozik, akik a „lelkek mögötti lelkek világát” kutatták, ismertetve többek között Hermann Hesse és Selma Lagerlöf munkásságát. Ebben az időben, akárcsak Szenteleky Kornél, *A Hét* állandó munkatársa, később az avantgárd mozgalmakban vesz részt. A harmincas években ellenben már nem irodalompolitikus, hanem lelkes és szenvedélyes olvasó, eszményi literátor, „aki az irodalmat a hátgerince minden porcikájáig, érzékeny keze minden ujja idegéig érzi”. Érdeklődésének előterében a magyar irodalom áll, s amikor megtanul szerbül, akkor rendre ismerteti a jugoszláv irodalmi élet eseményeit, s

néhány nagyobb portréban szerb írókat rajzol meg. Ezek közül kiemelhetjük a Vuk Karadžićról, Todor Manojlovićról, Milan Rakićról és Stanislav Vinaverről írottakat.

Szemponjtjai egyetemesek s „európaiak”, azonban a világháború utáni irodalmi fejleményeket „ismeretlen nevű új korunk irodalmának” tartotta. Ez az iránytűje a magyar irodalomban is. Erzékenyen reagált, különösen a próza új eredményeire, szembesítve ezeket az európai irodalmak produkciójával. Kialakított egy olyan értékrendet, amelyet nem kora, hanem az újabb felismerések igazolnak.

Irodalmi életünk talán legtermékenyebb kritikusa és leglelkesebb olvasója volt, a jugoszláviai magyar irodalom hétköznapijaiba azonban nem tudott beilleszkedni.

FARKAS GEIZA

A társadalomtudós Farkas Geiza (1874–1942) a jugoszláviai magyar irodalom egyik legkülönösebb, egyéni sorsú és életművet teremtő alkotója volt. Budapesten született és ott is halt meg, életének egy jelentős részét Bánátban, Eleméren töltötte, ahol birtoka volt, de sokat is utazott. 1919 után költözött vissza, és a vajdasági magyarság íróinak első sorában tartották számon.

A társadalomtudósról Lőrinc Péter beszélt, és minősítette polgári utópistának és „illuzionistának”. A *Huszedik Század* című nagy hatású társadalomtudományi folyóiratnak volt munkatársa, és a maga nagybirtokosi tapasztalatait foglalta a társadalomtudós elméleti rendszerébe. Nem volt kizárólagos. Esménye a kisbirtokos, de azt állapította meg, hogy ahol a nép elmaradott, ott a nagybirtok adja a nagyobb terméseredményt, közben azonban elnépteleníti a vidéket, míg a kisbirtokos nemcsak népességmegtartó, hanem népességgyarapító is. A *kisgazda* című 1912-ben megjelent „társadalomgazdasági tanulmányában” dicséretét zengte, de kiszolgáltatottságát is jelezte: „Az önálló kisgazda egy tekintetben van határozott előnyben a gazdasági bérmunkások minden csoportja fölött: a társadalmi állás tekintetében. A kisgazda nem szolgálja senkinek. »Valaki« az ő falujában, önálló tényező ennek gazdasági és társadalmi életében.” De a „mindennapi életben észre sem veszi, mily sok tekintetben függ mégis a béreleteket és alkalmi munkakeresetet nyújtó uraságtól, a hitelezőktől, a hatóságoktól”. Nem véletlenül *A meg-alázott paraszt* annak a fejezetnek a címe, ahonnan e sorok származnak, mert Farkas Geiza azt is tisztán látta, hogy a kisparaszt alapvető problémája a nagybirtok létezése, amely terjeszkedésének gátat szab. Tehát elkedvetlenedik a paraszt, s vagy kivándorol, vagy egykézésbe kezd. „Az ilyen törekvő gazdák, ha munkásságuk nem hoz elég hamar szemmel látható eredményt, sivárnak és reménytelennek fogják látni helyzetüket, azok mihamarabb elhagyják az eke szarvát, és földjüket pénzzé téve városokba mennek iparosoknak, közalkalmazottaknak, szolgálknak, vagy akár napszámosoknak is.” A kivándorlás és az egyke mellett az elvándor-

dorlás a harmadik következménye a magyar paraszt áldatlan helyzetének. Ezeket az okokat leli fel majd két évtizeddel később a falukutató mozgalom is. Farkas Geiza fő társadalomtudományi munkája 1916-ban jelent meg *Az emberi csoportok lélektana* címmel. A XX. század első két évtizedében a *Huszádik Század* című társadalomtudományi és szociálpolitikai szemlének volt a munkatársa, amelyet Jászi Oszkár szerkesztett, az 1920-as évek végén és az 1930-as években pedig a *Századunk* című, a *Huszádik Század* örökébe lépett folyóiratnak volt a publicistája, de írásai jelentek meg a *Társadalomtudomány* című folyóiratban is. Fokozatosan a társadalom-lélektan felé fordult a figyelme, és már az I. világháború alatt a háborús neurózisok kérdése foglalkoztatta. Ilyen jellegű érdeklődésének dokumentuma az 1925-ben megjelent *A társadalmi lélektan köréből* cím alá fogott három előadása, majd a *Vajdasági Írás* kiadásában 1928-ban megjelent *Kamaszdrámák* című tanulmánya.

Az irodalmi-esztétikai kérdések iránti érdeklődésének a dokumentuma az 1927-ben megjelent *Mi tetszik és miért? Egy lélektani esztétika kísérlete* című Becskereken megjelent könyve, amely nem korlátozódik csupán az „esztétikai szép” körének vizsgálatára, hanem az élet sok más jelenségét is figyeli, többek között az élvezeteket és a szenvedést, a boldogságot és a bánatot is. Vizsgálta a tetszés feltételeit, az ízlés változásait, majd a szép fokozatait járta be, hogy a „művészi szép” körében az „esztétikai kultúra” kérdéseinél állapodjék meg. Az esztétikában az „emberi lelkiület tudományát” látta, és ebből kiindulva állapította meg a tetszés fokozatait – a hedoniakaiakat, az etikaiakat és az esztétikai tetszésítéleteket. Nagy szerepet tulajdonított a környezet alakító hatásának: „Egyik legérdekesebb kérdés a művészeteket termő vagy befogadó és a műalkotások színterét adó környezet, miliő kialakító hatása a művészekre, művekre, az egész művészetre.” Senteleky Kornélra is hatott éppen a miliőről szóló tanításával.

A kezdetben erős szociológiai érdeklődésű, majd a társadalom-lélektan felé forduló Farkas Geiza az 1920-as években a tudományos munkálkodásra teljességgel alkalmatlan körülmények között fordult a szép-irodalom felé, anélkül, hogy lemondott volna a társadalomtudományi kérdések taglalásának a munkájáról. A *Bácsmegyei Napló* 1924-es irodalmi almanachjában már szépíróként szerepelt a *Gonosz* című írásával. Regényírással is kísérletezett. A *Mi Irodalmunkban* Senteleky Kornél közölte folytatásokban pszichoanalitikus kisregényét *Az önvádló* címen 1932-ben. Főhőse Kádár László, a pszichopatologikusan makacs önvádló, s mint ilyen, kóreset. „Én igazán megtettem azt, amit vallottam – vagy ha nem azt, hát olyasmit, ami ugyanaz lett volna.” Azzal vádolja magát, hogy lelőtte öccsét, ösztönözte anyját, hogy vízbe ölje magát, apja szélhűdését ő idézte elő, és gyermeke haláláért is magát vádolja. Hősét az író szerencsétlennek tartja, és nem bűnösnek. A pozsonyi *Magyar Minerva* történetét megíró Turczel Lajos Farkas Geizának *Az életsugarak* című húsz folytatásban megjelent fantasztikus regényéről ad hírt, mely 1933-ban, a folyóirat IV. évfolyamában jelent meg. Ugyancsak akkor

jelent meg a *Kalangya Könyvtár* első köteteként Szabadkán *A fejnélküli ember* című regénye. Szenteleky Kornél még kéziratban olvasta, és „roppant érdekesnek tartotta, majd lelkesedése megcsappant, de azt vallotta, hogy „mindenképpen megérdemli a kiadást”. Jelentős kifogása van a megírással kapcsolatban, művészetlennek, kopárnak mondta, ugyanakkor azt állapította meg, hogy „ilyen nagyszabású patopszichológiai felépítésű regényt nemcsak a Vajdaságban nem írtak, hanem az egész magyar nyelvterületen sem”. „Ez a paranoid állapot – írta –, az önvádoló és üldöztetése, téves eszmék kialakulása gyakran igazi büntudatból indul ki és fajul súlyos elmebajjává, melyet az alkohol még színez és súlyosbít. Kár, hogy a regény biztos lélektani vázát olyan sután, naivul, sokszor szegényesen fűdi be a belletrisztika stuccójával.” Valóban értekezések írásához szokott toll vetette papírra a regényt, ami előadásának keménységét is magyarázza, ez nem szorítja azonban háttérbe a láttatás vonását sem előadásmódjában. A kritikusai emlegette „rávilágító módszere” az írónak erénye is egyúttal.

Farkas Geiza tehát „megvilágítja” főhősének, Nagybáti Györgynek a problémáját, amikor lelki elferdülésének történetét elmondja, és tudósi alapossgal kíséri a ferdült lelket útjain a kényszerképzetek jelentkezésétől a halálig. A kényszerképzetek a főhős múltjából adnak jelt magukról, amikor az I. világháború végén szökött katonaként összetalálkozott egy emberrel, akit kirabol és megöl, s hogy eltüntesse a nyomokat, levágja a halott ember fejét, és a Szávába dobja. A rabolt pénz gazdaggá tette. Fakereskedése van, boldog is lehetne, de mind gyakrabban látogatja a fejnélküli ember, és rontja meg nemcsak álmait, hanem nappali életét is. „Vajjon tárgyilagos, mechanikus, gépies jelenkorunk rádiójával, mozgó és beszélő képeivel, mind gyorsabb helyváltoztatásával, mind elképesztőbb gépteljesítményével nem egy álomvilágba vezet-e át – olvassuk a regényben –, melyhez képest a régiek álmai csupán eszmeszegény találgatások, emlékképek esetlen egymás mellé rakásai voltak? Ki tudja?” Mérgezett élet képe bontakozik ki a regényből, s az író figyelt Jókai Mór *Az arany ember* című regényének, valamint Babits Mihály *A gólyakalifa* című regényének problematikájára is. A főhős büntudata testesül meg a fej nélküli emberben, és általa a főhős vagyonának eredetére derül fény. Farkas Geiza természetesen kamatoztatta szociológusi tudását is: hősei megválasztásával, a regénybeli társadalmi konfliktusok ábrázolásával az 1920-as évek végének és az 1930-as évek elejének vajdasági kisvárosa elevenedik meg az író rajza nyomán igen meggyőző módon!

SZ. SZIGETHY VILMOS

Sz. Szigethy Vilmos (1877–1956) az Arad megyei Gyorokon született, és Szegeden halt meg. De gimnáziumba Becskereken járt, 1895 és 1900 között pedig a becskereki *Torontál* című lap munkatársa. Első művei, két verseskönyve is Becskereken jelent meg: a *Nebántsvirág* 1897-

ben és *A trubadúr a királykiasszonynak* 1900-ban. Döntő bánati élményeiről prózában és a későbbi évtizedekben beszél, amikor már Szegeden dolgozik, és csak a „Várkonyi Jóska öcsém kis vízfestménye, lényegtelen alakulata a Begának” emlékezteti gyermekkorára világára. A jugoszláviai magyar irodalommal az 1930-as évek elején veszi el a kapcsolatot, írásai jelennek meg a *Kalangyában* 1933 és 1934, valamint 1942 és 1944 között, a *Jugoszláviai Magyar Könyvtár* 2. köteteként pedig 1933-ban *A vármegyeház kapujából* című gyűjteménye jelenik meg. *Torontáli fametszetek* (Szeged, 1937) című kötete előszavában ő is a „helyi színek” vállalásának a gondolatát hirdeti, és Papp Dániel novelláit hívja példaként, annál is inkább, mert 1933. március 18-án Szenteleky Kornél egyszer már elutasította a Papp Dániel követésének a lehetőségét, amikor is így írt Kende Ferencnek: „Könyvtáramban megtaláltam Papp Dánielnek azt a kötetét, amelyre Szigethy hivatkozik. »Tündérlak Magyarhonban«. A cím alá azt is odaírta: vidám bácskai történetek. Hát én izgatottan kerestem a Bácskát, a bácskai levegőt, de annak még nyomát sem találtam.” Szigethy Vilmos pedig nosztalgikus ihlettel így beszélt:

„Nézzétek, emberek, folytak már izgalmas harcok arról, hogy van-e, kialakulhat-e szorosabb értelemben vett jugoszláviai magyar irodalom, meg lehet-e az ott termett írásokon érezni a tájék, az emberek különleges voltát, azt, hogy odavalókról szól, nem más vidék levegőjét adják, még napsugarat lopnak a szívekbe, nem a hazait? Sose szóltam bele a vitába, bár megvolt róla a magam véleménye. Talán egyszer céloztam Papp Dánielre, akinek minden remekbe formált szép írása – főleg a kalugyer-történetek – önmaga is eldöntené a vitát. Emellett vagyok ma is.”

A vármegyeház kapujából című nálunk megjelent könyve emlékezőseket tartalmaz. Maga az író is ezt tartja a legjellemzőbbnek: „Nekem nem szülőföldem Torontál, de benne töltöttem a legapróbb gyermekkoromtól kezdve majd húsz olyan esztendő, hogy annak levegője, és nem Aradé, szívódott fel a vérembe. Nekem illatban jelentkezik minden emlék. Egy apró rózsza fanyarsága éppúgy tájakat rögzít meg, mint ahogy a márciusi első sápadt ibolya a nagy erdőre emlékeztet, ahol mezítlábas kisleányok szedték. Szeretek ősszel hervadt kertekben járni, nézni a letarolt venyigéket, a butulva káráló tyúkokat, mert nem itt járok olyankor, hanem otthon.” De nevezi emlékező tárcaírását „vízum nélküli utazásnak”: képzeletben megáll a vármegyeház kapujában, és beszél az egykor látott emberekről, a „régii torontáli urakról”. Szenteleky Kornél kritikájában „Tegnapba” varázsoló könyvnek mondja, miközben dicséri megjelenítő erejét, azt a jelenséget, hogy az ő kezén az „anekdotából egy darab élet lesz”. Ugyanakkor azt is jelzi, hogy nem olyan író Szigethy Vilmos, aki a „modern írásművészet reális erejére támaszkodna”. Valójában csak nyelvének szépségét, „magyarságát” dicséri, esztétikai szempontból súlyos fenntartásai vannak. Maga az író hagyatékáról nyilatkozva a Bánáti délibábok című tervezett kötetéről Péter Lászlónak írott levelében azt mondja, hogy írásaiban „benne van a Bánát lelke, szíve, zamata, hangulata, jellemző levegője”. Az úgyneve-

zett szegedi parasztnovella mellett Szigethy Vilmos emlékező tónusú tárcája is szegedi irodalmi műfaj, miként azt Scossa Dezső írásai is bizonyítják.

MOLTER KÁROLY

Molter Károly (1890–1981) nem jugoszláviai magyar író, hiszen 1913 óta Marosvásárhelyen élt, művei is rendre Romániában jelentek meg, de *Tibold Márton* című regényét, amely 1937-ben jelent meg, éppen manapság látják „vajdasági” regénynek is, és az 1929-ben megjelent *Metánia R. T.* címűnek ajánlásában is azt mondja, hogy regényében „jókedvű Anyja, harcos Nénje és komoly Öccse árnya jár”. Nálunk a *Vajdasági Írás* figyelt fel rá, és közölt is tőle írást 1928 karácsonyán, majd Szentleky Kornél próbálta visszaszervezni és visszaszerezni – sikertelenül, holott akkor még Molter Károly „bácskai” regényét nem ismerhette. Bizonyosan sápadt szomorúsággal állapította volna meg, hogy Marosvásárhelyen íródott meg egy olyan regény, mint amilyent ő várt a jugoszláviai magyar íróktól, hiszen ő töprengett azon, hogy „hol is késik a vajdasági regény”? Ismerős világról kezdett beszélni Molter Károly a *Tibold Márton* című regényében: „Minden második szombat este vidám csuda esett: madárlátta kenyeret hozott magával édesapjuk. Ott kovácskodott ez a pusztai szerb világban, Csúrog mellett a Sajkás-réten, a Tisza árterületén, és onnan a Dungyerszky-uradalomból járt haza kéthetenként gyalogszerrel, vagy harminc kilométert, ünnepelni a családban.” Erős helyi emlékezettel idézte meg Molter Károly Verbász életét és világát a századforduló idején, s meglepő, hogy mennyi adatot, élettényt, nevet és sorsképet őrzött emlékezetében. Így nyomban a regény elején már ott van a Ráthok regénybe illő sorsa, valamint a velük összeházasodó Falcione családé. Ráthék, olvassuk, még az angol csatornabérlettel kerültek Verbászra, és „háromszáz láncnyi birtokot szereztek a feketehegyi határban”. Ott áll a regényben a fedett kendermalom, benne a vörös márvány malomkő, s egy nyári délutánon „egy karcsú propeller kúszik ki a nyitott alsó (zsilip) kapun”, a Pannónia. Fedélzetén „fehér napernyő volt kifeszítve az égő bácskai nap ellen, az ernyő alatt finom asztalka előtt nyersselyemben szép asszony ült és kézimunkázott”, a fedélzet szélén pedig szalmakalapos férfi szárcsára vadászik. Nagyon konkrét a táj is ebben a regényben: „Márton szétnézett a telecskai dombok éjszakai békéjében. A csatorna mentén zizegett a nád s a másik oldalon mélézött a csatornaépítő kissárosi Kiss József sírja.” Molter Károly Verbászából el lehet látni a környező világ felé is. Keletre Csúrog a pont, északra Topolya, s olvassuk a kérdést is: „Miféle falu lehet ez: Topolya?” De van dalidézet is: „Fölment a rózsám a topolyai dombra...” Itt „London helyett Kucora” a dilemma, miközben ha délre pillant, felbukkan Palánka, s kutatni lehet, „nincs-e itt valahol Eisenhut Ferenc villája, a néhai világhírű festőé”. Molter Károly azonban arra is emlékezett, hogy a „festőművész Pechán” Szarajevóban, az Ilidža fürdőben lakott egy időben.

Két eszmei góca is van Molter Károly Verbász-regényének. Az egyik az asszimiláció kérdése, amelynek „édes keserveit” a németből magyarrá átnevelődött, majd székely lánnyal összeházasodó Tibold Márton éli meg. A másik a Duna-népek együttélésének a problémája, amely egyik jellemző gondolata ennek a regénynek, hiszen az író szerint történelmi feladat lehetne a „Dunabörtön” megnyitása a népek számára. Indulatos szemlélet nyomai az ilyen típusú reflexiók, többek között az is, amely szerint „Bácskában van civilizáció, de nincs történelem”.

A HÍD

A *Híd* az ifjúsági mozgalmak folyóirata volt, amelyek a harmincas évek legelején adtak jelt magukról, többek között folyóirat-indítási kísérleteikkel is; ezek közül a *Híd* bizonyult életképesnek. 1934 májusában indult „társadalomtudományi és irodalmi ifjúsági folyóiratként”, radikálisabb balra tolódása azonban csak 1936-ban kezdődött, 1938-tól 1941-ig pedig Jugoszlávia Kommünista Pártja magyar nyelvű orgánuma, programját Pap Pál írta meg *Ár ellen* című cikkében.

A *Híd* szellemiségének a képlete ugyan egyértelműbbé vált, és sikerült levetkeznie a csehszlovákiai Sarló-mozgalomtól kölcsönvett „regőködést” is többek között, annál bonyolultabbnak mutatkoztak a feladatok, amelyekkel szemben a folyóiratnak állást kellett foglalnia, egyszerre képviselve osztályharcos szemléletet és népfrempolitikát is. Legegyértelműbb volt a *Híd* nézete a kisebbségi politikával kapcsolatosan: „A mi vallott kötelességünk, munkánk és célunk népünk gazdasági, kulturális és társadalmi emelése, de mindenkor és mindenütt a szláv és egyéb itteni nemzetiségekkel egyetértve. Minden nemzeti és faji gyűlöletet elvetünk...” – írta Pap Pál. Nemcsak osztályharcról volt szó általában, hanem az osztályharc sajátos körülményeiről is, amelyek hatására az osztálykérdések nemegyszer nemzeti és nemzetiségi kérdésként vetődtek fel, következésképpen egyszerre kellett osztály- és nemzetiségi kérdésekkel foglalkozni, kisebbségi problémák kapcsán állást foglalni, a második világháború előestéjén a háború és a béke kérdésében nyilatkozni, harcolni a fasizmus növekvő befolyása ellen, az alakuló egységfront vonalán munkálkodva az antifasiszta politikát képviselni.

Természetes tehát, hogy a *Híd*ban a szépirodalom másod- vagy harmadrangú szerepet játszott. Több okát is felleljük ennek az alapjában véve tagadó álláspontnak; közülük az egyik kétségtelenül az expresszionista aktivista irodalommal szemben táplált gyanúper, a húszas évek örökségéért. A *Híd* szemlélete már szorosán a szociális irodalom eszményéhez tapadt, s legfőbb kritériuma is a „szociális világnézet” volt, míg a formai követelmények, az esztétikai szempontok háttérbe szorultak. De azt is meg kell említenünk, hogy a *Híd* körül nem volt olyan erős szépírói egyéniség sem, aki a maga szépirodalmi gyakorlatával igazolni tudta volna a vers vagy a novella létjogosultságát a folyóiratban.

A *Híd* eszménye a „tisztá osztályértelmezésű írás” volt, a folyóiratban szereplő írók a „munkássors szószólói”, a versek a „dolgozó ember versei dolgozó emberekhez”. Ezt az eszményt a *Híd* munkatársai közül talán Laták Istvánnak sikerült megközelítenie leginkább. A *Híd* legjelentősebb írásai azonban a szépirodalom határterületein született szociográfiák voltak. Ezeknek az volt a feladatuk, hogy étellel töltsék meg az elméleti írásokban feltárt statisztikai adatokat, s a nyers valóságot felmutatva dokumentálják a falusi dolgozók életének nehézségeit és nyomorúságát, feltárják a „tényleges helyzetet minden szépítés és túlzás nélkül”. Elítélték tehát a vasárnapi, ún. falujárásokat, mert a figyelmet a falusi hétköznapokra akarták irányítani, „azokra a szürke, sivár, esős, sáros, fagyos munkanapokra, amikor az életviszonyok javítása oly szembeötlően érezteti szükségét”. A valóság megismerése volt tehát a cél: „Mindenki, aki tisztában van azzal, hogy környezetünk rossz, megváltoztatásra szorul, nem fogja egykedvűen fogadni a megváltoztatandó környezet komoly feltárására indított akcióinkat” – írta a *Híd* egyik programcikke. Kialakultak a folyóiratban a szociográfia műfajai is: közöltek autentikus vallomások, „emberi dokumentumokat”, szociográfiai riportokat, kiszállások és tapasztalatok publicisztikai-személyes feldolgozásait, faluképeket, leírásokat stb.

A *Híd* könyvkiadással is kísérletezett. Megindította a *Híd Könyvtár* című sorozatát, amelyben Petőfi, Ady, József Attila versei jelentek meg, kiadták Laták István költeményeit, és publicisztikai füzeteket is megjelentettek.

A folyóirat, minthogy 1940 végén betiltották, *Világkép* cím alatt jelent meg, majd Jugoszlávia megszállásával megszűnt. Szerkesztői közül többeket a megszálló hatóságok kivégeztek, munkatársainak zöme pedig börtönbe került. A háború után, 1945 őszén indult meg újra, s jelenik meg mindmáig, immár a magyar nyelvű irodalmi folyóiratok legidősebbjeként.

SZOCIOGRÁFIAI TÖREKVÉSEK

Az 1930-as években a magyarországi szociográfiai irodalom felvirágzása buzdítóan hatott a vajdasági magyar írói gondolkodásra is. A két vezető folyóiratban, a *Kalangyában* és a *Híd*ban egyaránt nyomát látjuk a szociográfiai törekvéseknek is.

A *Kalangyában* nyomaira már 1933-ban találunk, de a jelentősebb közlemények 1935 és 1938 között jelentek meg, amikor a folyóirat munkatársai ocsúdni kezdtek a *Kalangya* 1935. 6. számának betiltása kiváltotta sokkból. Nem véletlenül állapította meg a *Kalangya* irodalomtörténésze, Utasi Csaba, hogy a „*Kalangya* számaiban jószerevével továbbra is csak a szociográfiai felmérés *igénye* volt eleven, az *eredmények* sorra elmaradtak”.

Az 1935. 6. számának bevezető *Magyar szellem – kisebbségi szellem* című írásában Kende Ferenc a valóságismeret igényét hirdette meg: „A Jugoszláviában élő magyarságunk szétszóródottságának, társadalmi,

gazdasági és kulturális szervezetlenségének valóságos okait kimutatni legsürgősebb és legfontosabb feladatunk. Amíg életmegnyilvánulásainknak minden gyökérszálát alaposan nem ismerjük, addig meddőségre van kárhozható minden olyan tevékenységünk, ami életerőnket gyarapíthatná. Minden törekvésünk hiábavaló és sziszifuszi munka, ha a dolgok mélyére nem tekintve a valósággal nyíltan szembe nem nézünk.” A szociográfia is a megismerés egyik lehetséges formája volt. Jellemző azonban, hogy a *Kalangya* a *Reggeli Újság*ban megjelent terjedelmesebb áttekintő-vizsgálódó írást vette át, amikor társadalomfeltáró írásra volt szükség. A demográfiai tanulmány szerzője Tóth Bagi István volt. Írásának címe: *Pusztulunk, veszünk...* volt. Látteleiben azt bizonyította, hogy a vajdasági magyarság körében „átlag minden ötödik ember tuberkulózisban hal meg”, de az „öngyilkosságok és idegbetegségek terén is vezet a magyar kisebbség”, csökken a házasságkötések száma, de nő a halandóság mértéke, s arra a következtetésre jut a szerző, hogy egy emberöltő után tizennégy százalékkal fog a kisebbségi magyarság létszáma csökkenni. Állításait gazdag statisztikai táblázatok voltak hivatottak bizonyítani.

Az adatok iránti igény megszólalt a *Kalangya* 1937-es közleményében is. Szegedi Emil írta: „Adatokra van szükség. Rendszeres falu- és társadalomkutatás megfelelő és megbízható adatokat szolgáltatna a szétszórtan élő magyarság számszerű viszonyáról, a környezetéről, szükségleteiről, társadalmi megvalósulásáról, anyagi viszonyairól, iskolázottságáról, olvasmányairól, egészségügyéről, orvosairól, tanítóiról, népszokásairól, népművészetéről stb.” (*Kisebbségi kultúra – kisebbségi társadalom*). Majd 1938-ban megismétli ezt a szociográfiai igényt: „Amíg össze nem gyűjtjük vidékenként és falvakként a valóságrajzokat és adatokat, addig parasztságunk élete *terra incognita* marad, és parasztságunk továbbra is úgy él a köztudatban, ahogy idejüket múlt, hamisító népszínművekből, sekélyes, árvalányhajas és kifentbajszú elbeszélésekből rosszul megismertük” (*Levél a parasztkról*). S hogy bizonyítsa Szegedi Emil igazát, Herceg János a folyóiratnak ugyanebben a számában megjelenteti *Egy óra falunkban* című írását, amelyet Utsi Csaba a folyóirat legértékesebb szociográfiai pillanatfelvételének mond.

A *Kalangya* formálódóban lévő szociográfiai kis közösségének Kende Ferenc (1886–1974) is tagja volt Csuka Jánossal egyetemben. Kende Ferenc írta a *Kalangya* betiltott számának bevezető írását is. Szövegeit „népkisebbségi tanulmányoknak” nevezte, s ezek javát a *Magyarokról magyaroknak* című 1940-ben Újvidéken megjelent kötetébe gyűjtötte. A kisebbségi magyarság megszervezésének elsősorban gyakorlati kérdéseit fejtegette. A társadalomvizsgáló munkát ő is nélkülözhetetlennek tartotta: „Ha a bennünket körülvevő valóságot nem benyomások, ötletek s néhány kirívó esemény alapján ismerjük meg, hanem megdönthetetlen tényekből, ésszerű adatgyűjtés alapján, úgy hamarosan megkapjuk követendő eljárásunk biztos mutatóját, érték meghatározóját: a mértéket. A mértéket, amellyel hajszálpontossággal megállapíthatjuk ki-

sebbségi életünkben folyó kötelességeink értékét” (*Értékmérés és időrend kisebbségi életünkben*).

Csuka János (1902–1962) az 1930-as években a *Kalangyában*, de a budapesti *Látóhatár* című kisebbségpolitikai folyóiratban is publikálta a vajdasági magyarság életét vizsgáló fontos tanulmányait, amelyeket joggal minősítette a *Kalangya* történetét megíró Utasi Csaba „úttörő jelentőségűeknek.” Az avantgárd irodalom vonzásában lépett fel Csuka János Csuka Zoltán folyóiratában Aranyműves János Lajos név alatt (mesterségére utaló módon), majd az *Ucca* című riportlapot szerkesztette az 1920-as évek derekán. Az avantgárd kísérletezéseknek hátat fordítva, de a szépirodalommal nem szakítva ilyen jellegű munkáit Kolozsy János név alatt jelentette meg. Az 1930-as években a Szabadkán megjelenő *Napló* belső munkatársa és a *Kalangya* kisebbségpolitikai szakértője volt. Tanulmányait *Kisebbségi sorsban* című művének első, év nélkül (1941-ben) megjelent kötetében, míg szépirodalmi műveit a második kötetben tette közzé. 1944-ben Szegeden jelent meg *A bánáti magyarság szórványélete* című munkája. Posztumusz könyve *A délvidéki magyarság története 1918–1941* (Bp., 1995). Szociográfiai írásainak java olvasható tehát a *Kisebbségi sorsban* című kötetében. Kiemelkedik közöttük az 1940-ben írt *A magyar munkás élete és bérvizonyai* című szociográfiája, amelyben nemcsak azt állapította meg, hogy a földmunkásmozgalom gyökerei idevalósi eredetűek, de azt is, hogy a „vajdasági földmunkások számottevő része magyar”, s hogy e társadalmi képződmény, a magyar zsellérség valóságos helyzetéről „legfeljebb néhány falukutató írásnak szánt munka számolt be eddig”. Ő statisztikai adatok felsorakoztatásával mutatja a magyar zsellérség valóságos életének jellemzőit, s tapasztalatokért a szerb nyelvű szakmunkákhoz és publikációkhoz is fordult. Egyértelmű a végkövetkeztetése: a mezőgazdasági munkások helyzete súlyos, nem véletlenül nőtt meg a „mezőgazdaságból kivonulók” száma is, amit a demográfiai mozgások, a kivándorlók” és a visszatérők számarányai jeleznek. De nyomon követte a magyar szakmunkások költözködésének útvonalait, és szélesebb vizsgálat tárgyává tette a magyarság iskolaviszonyait is. Tanulmányokban foglalkozott a szerbséggel és a vajdasági németiség életével is.

A *Híd* című folyóirat szerkesztőségi szándékainak ősforrása a szlovákiai magyar regőscserkész mozgalomban keresendő – Győry Dezsőék, Balogh Edgárék ideológiájában. Gerold László a *Híd* falukutató munkájának például két szakaszát különböztette meg. Az elsőkben a munkatársak a falut azért akarták kutatni, hogy megismerve problémáit a város más jellegű életéről és kultúrájától óvhassák. Akik falukutatásra akartak vállalkozni, azok ösztönösen dolgoztak, és önmaguk lelkét akarták inkább gyógyítani, mint menteni tiszteletük tárgyát, a falusi népet.

A *Híd* akkori évfolyamaiban fel-feltűnnek a falu megismerésének vágyáról valló szövegek, és mind szükségesebbnek tűnt a kétségtelen vonzódások ellenében a falu valóságos életének megismerése. Tóth Bagi István a fiatalok helyzetéről szóló cikkében leírta: „A magyar ifjúságról

sem műveltségi, sem gazdasági tekintetben nem áll rendelkezésünkre semmiféle kimutatás, tehát csakis az egyéni megfigyelés és tapasztalat adataira támaszkodhatunk.” Tagadhatatlanul hatott a *Híd* munkatársaira a *Jugoszláviai Magyar Újságban* megjelent város- és falukutató cikkek sorozata, amely azután 1933-ban *Városok ... falvak ...* címen két kötetben jelentek meg a *Jugoszláviai Magyar Könyvtár* sorozatában. Nem véletlenül írta 1935-ben Lévy Endre: „Nagy súlyt fektetünk továbbra is a vajdasági magyar falumonográfiák egybegyűjtésére, a magyar falu gazdasági és kulturális problémáinak beható ismertetésére.” Majd arról beszélt, hogy a nagyon foghíjas statisztikai ismeretek helyett „pontos kimutatások” szükségeltetnek a Vajdaság magyar parasztjainak, napszamosainak gazdasági és kulturális helyzetéről.

A falukutatás új igénye 1937-ben ért be – ekkor tudtak szakítani a romantikus nép- és faluszemlélettel. A *megismerés* eszméje uralkodik el a falukutatásban. A falukutató program megfogalmazója Kiss Flórián néven író Malušev Cvetko a *Híd* 1937. január-februári számában. A programírás címe didaktikus jellegű: *A vojvodinai falukutatás munkavázlata*. A következő számban *A vojvodinai falukutatás programja*, majd *A vajdasági falukutatás módja* című írása jelenik meg. Hármastagolódását megtartva abból az akkor egyértelmű tényből indult ki, hogy a Vajdaság agrárvilág: „Azon tagadhatatlan tény alapján, mely szerint Vojvodina gazdasági életét ősidők óta napjainkig a mezőgazdálkodás jellemzi, bátran lehet állítani, hogy ezen alapvető jellemvonását belátható időn belül nem fogja megváltoztatni. Bármily politikai egység vagy rendszer keretében a Vojvodina volt és lesz az az országrész, amely természeti adottságai és fekvése folytán az ország magtáráként fog szerepelni.” Fel kell tehát a parasztság életviszonyait kutatni, és amire szükség van, az a „tervszerűen irányított falu-kutató” munka. „Az ilyen munkának – írta – fel kell ölelni mindazokat a kérdéseket, amelyek a parasztság való életére világosságot derítenek. Türelmes munkával adatokat kell gyűjteni a falvak tulajdonviszonyairól, technikai felkészültségéről, gazdálkodásáról, egészségügyi viszonyairól, születési és halálozási arányszámáról, lakásviszonyairól, s más ehhez hasonló életmegnyilvánulásáról és körülményeiről”. Kiss Flórián megmagyarázta azt is, miért kellenek ezek az adatok. Azért, írta, mert „komoly szociográfia lehetetlen ezen adatok nélkül.” Három nagy gazdasági területről szeretett volna a *Híd* szerkesztősége szociográfiai bizonyosságokat kapni: a mezőgazdaságról, az állattenyésztésről és az iparról. Az adatok felkutatását a folyóirat munkatársaira és barátaira szerte volt bízni a szerkesztőség. Segítségül kérdőíveket mellékel 1937 májusában és októberében, azért, hogy a tényleges helyzetet feltárhassák „minden szépités vagy túlzás nélkül”. Az első kérdőívvel a lakosság, a termőföld és a birtokviszonyok adatai után érdeklődhetett a kutató. A lakossággal kapcsolatban elsősorban a nemzetiségi megoszlásra kérdezett a szerkesztőség: hányan élnek a faluban, hány tagja van egy-egy családnak, de érdeklődtek a nemzetiségi megoszlás és a vallási hovatartozás felől is. A második kérdőív elsősorban egy-egy

község határának tulajdonosainak számbavételét tűzte ki célul. A szerkesztőség végezetül arra kérte a falut kutatni akarókat, hogy a kérdőívek alapján írjanak kis jelentéseket, riportokat, hozzászólásokat, mintegy példaként egy Telecskáról készült szociográfiai riportot jelentet meg a szerkesztőség. Ám csalódottságáról kellett számot adnia, az eredmények a vártnál kevesebbek voltak. Pedig pártfeladatként értelmezték a falukutató munkát: „A falu megismerése, pulzusának kitapogatása, bajainak megállapítása: a mi bajainknak, betegségeinknek és szükségjeinknek megismerése. Ez a legidősebb és legfontosabb alkalom arra, hogy megmutassuk olvasóinknak, hogy ők nem jámbor, szenttelen olvasók, hanem egy értelmes, hasznos mozgalom aktív résztvevői is.” A Telecskáról szóló szociográfiai riport írója kétkezi munkás, akinek nyoma vész letartóztatása után. Akár a később megjelenő írások, ez is a szegény falu képét rajzolta meg, és sötét a világ, amelyről beszél: „A falu a putriépítéstről lassan áttért a földszintes, alacsony, nádfedeles, egyablakos házépítésre, amely a tűzesetek sorozatát tette lehetővé, és csak a jobb módúakat bírta ez cseréptetős, polgárisabb házak építésére. Van azonban a faluban sok ház nélküli kétkezi munkás is, aki házbérben lakik, és csak napszámából él, akinél történt a legkevesebb házparcellázás.”

A legterjedelmesebb s egyben a *Híd*ban megjelent legjelentősebb szociográfiai leírást Lévay Endre adta a csókai hagyományokról 1938 augusztusában. Jó tollú, jó szemű, elkötelezett szívű író munkája ez, aki ismerte a magyar szociográfiai irodalom lehetséges változatait. Markáns vonásokkal állította elő a téli sárba vesző Csókát: „A tél beálltával a széles uccákat bokáig, sőt térdig érő sár borítja, a nyúlós, hideg latyak az egész falut elborítja. Az uccák olyan üresek, mint hogyha a község lakatlan lenne, a lakosság folyton csak dolgozik: nem tudni, mit, de dolgozik.” A Szenteleky Társaság kiadásában megjelent *Dél kapujában* című gyűjteményében (év nélkül) tizenkét faluleírást tett közzé. De ebben a könyvében olvasható írása a *Hajdújárás szigetmagyarságról* is. Szirmai Endre 1944 tavaszán a *Kalangyában* írt kritikájában azt állapította meg, hogy „Csuka János nagy kiterjedésű munkássága mellett egy kissé Lévayé is az érdem, hogy a Délvidéknek ezek a berajzolatlan fehér foltjai máris összébb zsugorodtak”.

A SZOCIÁLIS REGÉNYEK

A harmincas években a társadalmi regénynek új, az expresszionista munkásirodalomból kiszűrte formája jelent meg. Szociális érdeklődés, szemlélet és lírai naturalizmus jellemzi szinte valamennyit: az emberi élet látványát erős, nemegyszer romantikus és expresszionista túlzásokkal állítják elő, a nyomor prózai poémáit írják, annak az embernek a küzdelméről szólnak, aki a társadalmi élet mélypontjáról fel szeretné magát vetni. E művek szerzői vagy a *Híd* munkatársai, vagy a *Híd* vonzásában élő írók voltak.

E regénysort Schwalb Miklós (1905–1941) könyve, a *Fiú a konyhából* nyitja meg. Schwalb Miklós a harmincas évek tehetséges és sokoldalú írója volt: költeményei sajátosan kifinomult expresszionizmusukkal emelkednek ki a korszak szociális költészetéből, elbeszélései „szociális rajzok”, de kísérletezett drámával, sőt 1934-ben már rádiódrama-szöveget is publikált. Fő műve s egyben a vajdasági magyar irodalom egyik legérdekesebb s legjellemzőbb alkotása a *Fiú a konyhából* című regénye (1934), tele önéletrajzi elemekkel és társadalmi indulatokkal. Egy kávéházi konyha nyári melegében és izzó rohángálásában festi az író hősének, Jánosnak a sorsát, aki végre munkát kapott, de még sincs megelégedve életével, tengődésnek érzi csupán, mert távlat nélküli, sötét, és a munkanélküliség réme fenyegeti szüntelenül. A hős vergődését rajzolja erős expresszionisztikus izgatottsággal, s közben felvonultatja a vidéki város – kétségtelenül Szabadka – néhány társadalmi szempontból jellegzetes alakját. A regény végén János már nemcsak szegény, hanem kilátástalan életű is. A mű legerőteljesebb részleteiben a nagy, szállodai konyha mindennapi életét, hajszolt alkalmazottait ábrázolja, biztosan mozog a proletárnyomor képei között, míg a polgári világot már elbizonytalanodva tudja élénk állítani, az édeskés romantikától sem mentesen.

Szociális mozzanat ihlette Tóth Bagi István (1911–1941) egyetlen regényét, a *Valamit tenni kellett* (1937). Az írot a faluról városba került, érettségizett fiatalemberek sorsa foglalkoztatta, s azt igyekezett ábrázolni, milyen lehetőségeket kínál nekik az élet, nagyrahivatottságuk mivé lesz a munkanélküliség nyomasztó korszakában, kapnak-e a társadalomtól „egy tenyérnyi helyet, ahol megvethetik a lábukat”. Tóth Bagi István politikai felelete e kérdésekre azonban nem egyértelmű; a „vissza a földhöz” gondolatában vélte felfedezni a fiatalok életének megoldási lehetőségét.

Újházy István (1913–1956) kisregénye, a *Napokat eszik a kisdíák*, 1941-ben jelent meg: azt a regényhőst fedezte fel, akit valójában két világháború közötti prózairodalmunk keresett. A hősnek az első világháború végén kezdődő története a társadalmi élet olyan rétegeit metszi, amelyek nemcsak a vajdasági életnek, hanem általában az életnek is főbb képzetei közé tartoznak. S bár alakilag nevelődési regény a *Napokat eszik a kisdíák*, az író politikai koncepciójának érvényesülése révén a forradalmár életútjának képe sejlik fel: apja nyomdokain haladva, aki Oroszországban vöröskatona volt, az élet megpróbáltatásai közepette nemcsak életének célját ismeri fel, hanem a célhoz jutás útját, a forradalmat is tudja. Újházy István könyve azonban mégsem regény a műfaj szigorúbb követelményei tükrében, inkább faktográfiai-szociográfiai alkotás, amely markáns epizódok füzéréből keletkezett, s végül egy ember életének mozaikképévé válik.

LATÁK ISTVÁN

Laták István (1910–1970) a *Szervezett Munkás*ban kezdte írói pályáját, a döntő indításokat e munkásmozgalmi lap szellemiségétől kapta. A két világháború közötti időszakban proletáriró volt és munkásmozgalmi harcos, a *Híd* szerkesztőségének tagja és a *Világkép* szerkesztője.

A mozgalmi avantgárd szemlélet- és ízlésbeli síkjáról indult, az expresszionista „nyomor-irodalom” erős színeivel dolgozott, lángoló érzelmi túlfűtöttséggel írta verseit és elbeszéléseit. Maga „halálszagú, de életet kérőknek” nevezi költeményeit, s joggal, minthogy költészetén egészen a háború végéig e két motívum vonul végig. Halálszagú verseinek ihletője a proletárnyomorúság látványa volt. *Kórházi sikolyok* a címe annak a nagy versciklusának, amely a *Kolduslázak* című kötetében (1928) jelent meg. Összefonódott ebben szociális indulata a beteg, illetve a gyógyulásért esengő világ képzetével. „Tavaszdühről” szólnak a versek, az „élet húszéves lányait” éneklük, kik vért köpnek, a „ringyókat és örülteket”, akik „az élet senkije”, hogy leleplezze a világ rejtett arcát. Mintha George Grosz képei jelennének meg Laták korai verseiben: itt már az ember társadalmi meghatározottságán is túl van, a költő egy fiziológiai expresszionizmus ihletésében beszél, elannyira, hogy még átkaiban is enyhébb ez a költészet, mint a valóság festésében. Ennek az ihletnek a hullámai borították el *Düh* című kötetének (1929) elbeszéléseit is, hirdetve, hogy „nincs más, csak bűn, betegség, trágya, okádék, erkölcsstelenség, orvgyilkosság, nyomor, örültség, utálat”.

A szociális ihletettség Laták István költészetét a harmincas években borítja el valójában. Ezekre mutattak már a „düh”-énekek társaságában megjelenő leíró versek, s átmenetként a harmincas évek elején írt prózaversszerű monológok. A harmincas években felfedezi a külvárost, s ennek egyértelműbb valóságához közeledik, megismerve az élet konkrét formáit is. A szabadkai Jaszibara világát festi verseiben, az élet kietlenségét érzékeli, mondván, hogy ez hazája. Érzékletes költői képeket talál a munkásság társadalmi pillanatainak a megmutatására. Kifakul szemléletében a szájalom motívuma is, s helyét a buzdításé foglalja el. Az „irgalmatlan” társadalom ellen lázít, a költő feladatát az agitációban ismeri fel, elannyira, hogy a hatékonyság esztétikai kvalitássá való átképzését is megkísérelte. Költészetének időállóbb vonásait azonban nem ezek a versei mutatják, hanem azok a statikus állóképek, világot festő leírások, amelyekben a világ állapotának mind ténybeli, mind érzelmi mozzanatait sikerült összefognia, kifejeznie:

*Ahogy elterül lassan a sötétség,
Jaszibara sorsa szívembe fáj,
Sehol a városban nem ilyen szájalmas,
Nem ilyen elhagyott, szegény a táj,
Nem ilyen éhes, rongyos és odvas házba bűvő
A sok kicsi és sok nagy proletár...*

Laták költészetének ezek a tárgyiasságra törő, leíró magatartást mutató versei és versrészletei jelzik a világ költői meghódításában megtett útja végső eredményeit, hisz itt mutatkozik meg költőiségének spontán ereje, s a vers maga túlmutat az ihlet és a költői szándék körén is. „Egy élet árad” – hirdetik versei, ám egyúttal elkötelezettségének a korlátait is megmutatják. „Öntudatba merevítem csapongó képzeletem” – írja ekkoriban, nagyon jellemző módon. Az eszmék költője akart lenni, s nem teljes érvényűen a világé, az eszme a politikai agitáció feladatát kapta, s ritkán vált Laták költészetében eszméletté. Így valójában a költő lehetőségei csak megcsillanni tudtak, de kiteljesedni már nem. Ez vonatkozik háborús költészetére is, amelynek legjobb darabjai a megszállás nyomott hangulatában születtek.

A harmincas években megjelent prózakötetei ugyancsak a versek tükrözte problémákat hordozzák. Regényírással próbálkozott, hogy a világháborúnak és az ezt követő első válságig terjedő évek életének rajzát adja. Legsikerültebbek azok a novellái, amelyek az élet „szürke napjait” örökítik meg, a Golgotát megjáró kisemberek „szörnyű napi izgalmaikat” szóaltatják meg, verseinél azonban halványabban és kevesebb művészi meggyőző erővel.

GÁL LÁSZLÓ

A harmincas években vált vajdasági íróvá Gál László (1902–1975). Pályáját Budapesten kezdte, ott jelent meg első kötete is, majd emigrációs évek után tért haza és kapcsolódott irodalmunk életébe, szerkesztve a *Grimasz* című satirikus hetilapot.

Fiatalkori lírája Ady Endre verseinek ihletését mutatja, később expresszionisztikus vonásokkal gazdagodott, s a harmincas évek második felében már egyértelmű politikai célzatosságot és egyéni veretet kapott. Megjelent tehát költészetében a széles körű politikai érdeklődés élményvilága, versei a „homo politicus” költői megnyilatkozásaiává váltak. Szenvedélyesen érdekelték a világpolitikai események, a második világháború kitörését megelőző évek válságának tünetei, abban a meggyőződésben, hogy nincs a világon olyan esemény, bármilyen messze is játszódjék le tőlünk, amely ne lehetne a lehető legközvetlenebb módon személyes ügye az írónak. Gál László költészete tehát az ilyen személyes ügyként értelmezett és megélt világpolitikai eseményeket tükrözte, költői reflexeit adva a kínai–japán háborúnak, a spanyol forradalomnak, az angol–ír konfliktusoknak, az olaszországi és németországi fasizmus fenyegető veszélyének, az amerikai fajüldözésnek, Ausztria megszállásának, a magyarországi eseményeknek. Ezekkel a motívumokkal fonódott össze a költő „életrajza” is, amelyek révén sajátos, szubjektív, magánélete eseményeit megéneklő verseinek a köre alakult ki. A kovilji gyermekkor emlékeitől az Ausztráliába hajózó anya elvesztéséig azonban e mozzanatok is a világpolitika nagy összefüggéseinek rendszerében kapták meg magyarázatukat a költeményekben.

Gál László háború előtti verseinek zöme tehát az emberi létezés szorongatott és kérdéssé tett tüneteit szólaltatta meg: a nemlét kérdéseiről beszélt. Egyik központi motívuma ennek a költő Szabadka-képzete, hiszen mindaz, ami az emberi nem-életet jellemezheti társadalmi, élet-érzésbeli síkon, együtt van ebben a képzetben, s a költői hév egészen a társadalmi lét közvetlen közelébe feszíti. A másik a közelgő háborúé, immár világméretűvé vált módon. A háború ugyanis a költő tudatában a halál ezer nemének a foglalata, s mint ilyen, a nemlétnek és a nem-életnek a legégbekiáltóbb megjelenési formája. „Az élők meghaltak már régen, élni csak a halottak élnek...” – énekelte ezekben az években. Ezt bizonyítja a versek történelmi seregszemléje is, a világtörténetből és a magyar történelemből vett példák.

Leggyakrabban azonban az első világháborús évekre hivatkozik, hiszen életélményét döntő módon éppen az szabta meg, hogy magát a „háborús nemzedék” tagjának tudta; ez volt az a nemzedék, amely ugyan nem került a frontokra, de annál inkább érezte a háború következményeit, s még fiatal volt akkor is, amikor 1918–1919-ben Budapest forradalmas hónapjaiban az „életbe” lép, hogy azután a fehérterror zárja el előtte az utakat. Mind lázadó, emberért aggódó, háborúellenes versei, mind önsajnáló, magát sirató, sokszor kételkedő felhangjai, mind pedig költészetének „fanyar”, iróniával kacérkodó vonásai ezt tükrözik. Panaszversek és egy hitetlen hívő vallomásai tehát Gál László költeményei a harmincas években, melyeknek java része *Gál László verseskönyve* című kötetében (1939), illetve – költői vezércikként – hetilapjában, a *Grimaszban* jelent meg. A háború éveiben nem publikálhatott. Lírájának kibontakozása a háború utáni húsz esztendőben játszódott le.

EGY ISMERETLEN KÖLTŐ 1944-BEN

A jugoszláviai magyar költészet forradalmi hagyományának sajátos, egyedülálló emléke az *Utolsó percek* című költemény. Szerzője ismeretlen, csak annyit tudunk róla és a vers keletkezéséről, hogy egy Sátoralja-újhelyen bebörtönzött vajdasági magyar politikai fogoly írta az 1944. március 22-ét követő napokban, amikor a sikertelen lázadás után tizenegyüket a rögtönítélő bíróság halálra ítélte. Közülük az egyik írta a verset kivégzése előtt. Cellatakarítás közben lelték meg az életben maradtakat, s nyomban lefordították szerb nyelvre. Búcsú ez a vers, egyben pedig buzdítás is, a forradalmi gondolat melletti tanúságtétel. Annak az embernek a verse ez, aki „dalos, teremtő, új világot és szabadságot” akart, de akit a „pénz dühe letepert”, és aki a vers utolsó soraiban mintegy élete összegezéséeként odakiáltja gyilkosainak, arra a kérdésre, megbánta-e a forradalmas, lázadó életét, hogy „Nem én! S ha tudnám, újra kezdeném!”

A jugoszláviai magyar irodalom két világháború közötti szakasza tulajdonképpen ezzel a verssel zárul – jelképesen is, valóságosan is.